

JEGYZETEK

- 1 A párizsi Irodalmi Ujság 1977 március-áprilisi számának mellékleteként. Francia nyelven megjelent az Esprit című folyóirat 1978 márciusi számában a 68–80. oldalakon. (Rövidített szöveg, kiegészítésekkel és magyarázatokkal ellátta Schöpflin György.) – Német nyelven: Lázár György: Bestandaufnahme und Kritik an der Donauraum című folyóirat 1980/9-es számában, a 142–176. oldalakon. – Angolul: Witnesses to Cultural Genocide. First Hand Reports on Rumania's Minority Policies Today. New York 1979, 88–145. o.
- 2 Király Károly a Kommunista Ifjúsági Szövetségben kezdte politikai pályáját. A moszkvai pártfőiskola elvégzése után előbb a RKP központi bizottsági apparátusának volt magas beosztású funkcionáriusa, majd 1968–78 között a párt Kovászna megyei bizottságának első titkára és a Központi Bizottság tagja volt. Király Károly 1972-ben lemondott a RKP Központi Bizottsága Végrehajtó Bizottságának póttagságáról. Az 1971-ben közölt központi bizottsági névsorban neve (Carol Király) a 89. helyen szerepel. (Lásd: Conferința Națională a P. C. R., 1972. júl. 19–21., Politikai Kiadó, Bukarest, 1972, 550 old.) A RKP Központi Bizottságához a nemzeti kérdésben intézett memoranduma után, melyet külföldre is eljuttatott, egy időre kényszerlakhelyet jelöltek ki számára, majd a marosvásárhelyi Konzervgyár igazgatója lett. (Lásd: BESZÉLŐ-beszélgetés Király Károllyal, Beszélő, Budapest, 1987/1, 121–127. oldal.) Dr. takács Lajos (1908–1982) politikai pályáját fiatal jogászként még 1944 előtt kezdte a Romániai Magyar Népi Közösség temesvári irodájában. 1945-től feloszlataásáig a Magyar Népi Szövetség országos vezetőségének tagja, egyidejűleg magas kormánytisztviseléseket tölt be, később központi bizottsági tag. 1956 és 1959 között a kolozsvári Bolyai Egyetem rektora. 1959-től nyugdíjaztatásáig Bukarestben tevékenykedik mint a nemzetiségi oktatás ügyeivel foglalkozó alminiszter. 1978-ban a Babeş-Bolyai Egyetem konzultáns professzora és a RSZK Magyar Nemzetiségű Dolgozói Tanácsának tagja. (Ez utóbbira vonatkozóan lásd: Románia Szocialista Köztársaság magyar és

- német dolgozói tanácsainak Plénumai, 1978. március 13–14., Politikai Könyvkiadó, Bukarest 1978, 226. oldal.) – Király Károlynak három, a román pártvezetésnek küldött 1977-es levele, valamint Takács Lajos memorandum angolul a *Witnesses to Cultural Genocide* idézett kiadásának 162–178, illetve 145–161. oldalain olvasható.
- 3 Jelen kézirat kiadásra való előkészítése közben jutott el hozzánk a második romániai magyar szemizdat, az 1988 őszétől megjelenő Kiáltó Szó beköszöntő száma.
- 4 Az Ellenpontok első száma 1981 decemberi keltezéssel jelent meg, de csak 1982 elején vált ismertté. A lap 1982. októberi (8-as) száma szeptemberi keltezéssel közli a szerkesztők Memorandumát a helsinki értekezlet megállapodásait ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz, valamint Programjavaslatukat a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében. – Arakovacs Attila 1983-ban, a Tóth-házaspár 1984-ben települt át Magyarországra, ahonnan ez utóbbiak 1988-ban nyugatra távoztak. Szőcs Géza 1986-ban hagyta el Erdélyt, azóta Svájcban él.
- 5 Az Erdélyi Magyar Hírügynökség (Hungarian Press of Transsylvania) erdélyi helységekből keltezett rendszeres jelentéseit gyakran átveszik a nyugati hírügynökségek. Magyarul többek között a Bécsi Napló és a Szabad Európa Rádió közli őket.
- 6 Lásd pl. Korunk 1957/4., 372–377. old. Ilyen írások különben nem a hazai olvasók tájékoztatása, hanem a külföldi sajtóban való utólagos kolportálásuk végett jelentek meg, mindig szűk körben olvasott, kis példányszámú lapokban.
- 7 Illyés Gyula: Válasz Herdernek és Adynak, I–II., a budapesti Magyar Nemzet 1977. dec. 25-i számának 13. és 1978. jan. 1-i számának 9. oldalán. Illyés többek között ezt írta: „A marxista pártok, elől az akkor még élő Lenin pártjával, történelmi bűnnek nevezték azt a békediktátumot, amely a magyar anyanyelvűek közül minden harmadikat – összesen több mint hárommillió lelket – más államba helyezett. ...A magyar anyanyelvű közösség darabokra tört.” (Kiemelés a szövegben.) Ennek az esszének az ürügyén több hónapos késéssel Mihnea Gheorghiu, a Román Társadalom- és Politikatudományi Akadémia elnöke egy pamfletben Illyés Gyulát egyebek között revansista nacionalistának aposztrofálta, akit a Horthy országlása iránti nosztalgia tölt el. Becsületsértő inszinu-

ációi mellett ráadásul még blöffölt is: amit a Puszták népe és a Hunok Párizsban című Illyés-művekről írt, abból kiderül, hogy csak a címükről hallott. (Mihnea Gheorghiu: „Hunii la Paris”, Luceafărul, București, 1978. május 6.) – Illyésnek, a magyar irodalom élő klasszikusának az őt ért otromba rágalmazásra írott higgadt válaszát azonban a magyarországi sajtó nem közölte. (Ez csak később jelent meg Párizsban. Illyés Gyula: Fegyelmезetten. Magyar Füzetek 5. szám, 13–22. old.) – A méltatlan támadás visszautasítását, Illyés becsületének megvédését Magyarországon Pach Zsigmond Pál akadémikusra bízták. (Pach Zsigmond Pál: A Dunánál. Itt élned kell. Élet és irodalom, Budapest, 1978. július 8.) Ez volt a legelső olyan eset, amikor a magyarországi sajtó Romániából jövő támadásra közvetlenül és érdemben reflektált. – Illyés egyébként már a párizsi L’Expressnek 1963-ban adott interjújában fölhívta a figyelmet az erdélyi magyarság kritikus helyzetére.

- 8 Mozgó Világ, Budapest, 1986/6. „Legyenek kulturális érveink rá, hogy érdemes élni ma Magyarországon”. Baló György beszélgetése Köpeczi Béla kulturális miniszterrel. 4–17. old. – Baló György kérdésére: egyetért-e azzal, hogy a határokon kívül élő kisebbségek egyre nehezedő helyzete hovatovább belpolitikai feszültségtényezővé válik Magyarországon, Köpeczi válasza: „természetesen, és már régóta”.
- 9 Ezt a szerepet eddig, ha lehetett, szívesebben engedték át íróknak, publicistáknak, történészeknek vagy más tollforgatóknak, de ha már elkerülhetetlen volt felelős kormányférfiak megszólaltatása, ez mindig a csillapító mértéktartás hangján történt, mint a fentemlített Köpeczi-interjú esetében is. A magyar párt és kormány a „szocialista testvérországokban” élő magyarok sérelmeinek ügyében láthatóan ózdkodik a nyilvánosságtól. Sokáig azt sugalmazta, hogy e kérdést a szövetségi rendszer diszkrét, belső ügyeként tartja napirenden. (Ahol viszont félős, hogy a magyar kisebbség létkérdései az „általános érdeknek” alárendelt sokadrangú ügyé minősülnek, mivel az ilyen fórumokon sosem az elvek, az igazság vagy a méltányosság szempontjai számítanak, hanem a mindenkori belső erőviszonyok.) Hárommillió magyar, akiknek Romániában, Szlovákiában és Szovjet-Kárpátalján a kisebbségi sors jutott osztályrészül, ezért érzi úgy, hogy azok hagyták cserben őket, akiktől a leginkább várhatna

oltalmat. Ez a hárommillió magyar a budapesti kormányzattól elvárná, hogy ügyét elvi kérdésként tartsa napirenden, hogy éppen Leninnek idevágó, soha vissza nem vont (csak szégyenszemre elhallgatott) téziseire és összefüggő elméletére hivatkozva ragaszkodjon e kisebbségek sorsának állandó és nyilvános napirenden tartásához.

- 10 „A Szövetséges és Társult Főhatalmak valamint Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött szerződés”, miután 1. cikkelyében leszögezi: Románia kötelezi magát, hogy a szerződés következő cikkelyeit alaptörvényekül ismeri el s az ezeknek ellentmondó minden más törvény, rendelet stb. hatályát veszti, (és miután további cikkelyekben a születési, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül mindenkit megillető szabadságjogokat stb. tisztázza), 7. cikkelyében szó szerint leszögezi: „Románia kötelezi magát, hogy román állampolgároknak ismeri el jogérvényesen és mindennemű alakítás nélkül mindazokat a zsidókat, akik Románia területén lagnak és akiket valamely más állampolgárság nem illet meg.” (E szerződést, melynek egyéb implikációira még visszatérünk, Függeléként csatolták a Békeszerződéshez, mintegy ennek érvényessége feltételül. A témára vonatkozó irodalomból lásd: Vitányi Béla: Az elfelejtett kisebbségi szerződés. Az Irodalmi Ujság Sorozatának (I. U. S.) 9-es száma. Párizs 1989, 47–50. old.)
- 11 A régi Románia, valamint a különböző csatolt területek különböző időpontokban és eltérő szempontok szerinti népszámlálásainak összegezése szerint 1920-ban az ország lakossága 15,7 millió, ebből nem-román „közel 4,5 millió”, azaz „közel” 29%. 1930-ban az ország összlakossága 17,3 millió. (Forrás: Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. I. évfolyam. Szerkesztik dr. Sulyok István és dr. Fritz László. Juventus kiadás, Kolozsvár, 1930, 1–3. old.) Ennek „közel 30%-a” nem román. Ebből a közel 30%-ból magyar: a) a Magyarországtól elcsatolt területen 1 724 000, vagyis a Romániához csatolt terület összlakosságának 30,2%-a; b) a Kárpátoktól keletre és délre, részben bukovinai és moldvai csángók, részben városlakó szórványok: 200 000 lélek, összesen tehát 1 924 000, az ország összlakosságának 11,1%-a. Mindehhez összevetésül: a Kínai Népköztársaság alkotmánya azért deklarálja az államot „soknemzetiségűnek”, mert a nem-han nemzetiségűek meghaladják az ország lakosságának 10%-át. – Az

1930. dec. 29-i népszámlálás adatai szerint Románia népessége így oszlott meg anyanyelvi és nemzetiségi szempontból:

Népesség	Anyanyelv szerint	Nemzetiség szerint
Román	73,0	71,9
Magyar	8,6	7,9
Német	4,2	4,1
Zsidó/jiddis	2,9	4,0
Rutén, ukrán	3,6	3,2
Orosz	2,5	2,3
Bolgár	2,0	2,0
Cigány	0,6	1,5
Egyéb és ismeretlen	2,6	3,1

Forrás: Recensământul general al populației din 29 Decembrie 1930. II. București 1938, 1–180. Közli az Erdély története, Akadémiai Kiadó, Bp. 1986, III. kötet, 17–39. old.

- 12 Románia új alkotmánya. Fordították és magyarázatokkal ellátták Balogh Arthur és Szeghő Imre. Concordia nyomda kiadása, Kolozsvár 1923., 98. old. – Ez az idézett – és az alkotmányból kimaradt, oda soha be sem került – szöveg egy széleskörű közigazgatási-nyelvi-kulturális autonómia megfogalmazása. Nem véletlen, hogy a fordítók szükségesnek tartották idézni az új román alkotmányhoz írott kommentárjukban.
- 13 Ezek a következők voltak: „2. cikk. A román kormány kötelezi magát, hogy az ország minden lakosának születési, állampolgári, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja.” „8. cikk. Minden román állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi. Vallási, hitbeli vagy felekezeti különbség a polgári és politikai jogok élvezete, így nevezetesen: nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése vagy a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen román állampolgárra sem lehet hátrányos. Egyetlen román állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában a magán vagy üzleti forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bármilyen közzététel terén, vagy a nyilvános gyűléseken. A román kormánynak a hivatalos nyelv megállapítására vonatkozó intézkedéseit nem érintve, a

nem román nyelvű állampolgárok nyelvüknek a bíróságok előtt akár szóban, akár írásban való használata tekintetében méltányos könnyítésekben fognak részesülni.” A szerződés egyébként többek között előírja, hogy a kisebbségek saját költségükön szociális és kulturális intézményeket létesíthetnek és igazgathatnak, szabadon használhatva bennük nyelvüket és szabadon gyakorolva vallásukat. Továbbá: „A kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek az élvezetéből és felhasználásából, amelyek az állami, községi vagy más költségvetésekből nevelési, vallási vagy jótékony célra fordítatnak” és előírja a szerződés azt is, hogy Románia „az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen”. (Románia új alkotmánya, id. kiad., 104–106. old. Balogh Arthurék függeléként idézik a kisebbségvédelmi cikkeket, melyekről sem a román alkotmány, sem a román politikusok nem voltak hajlandók tudni.)

- 14 A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 29–30. old. Az alkotmány elleni tiltakozások közül kiemelkedik Sándor József szenátor 1923. március 17-én elmondott beszéde: „Sándor József a kamarában nagy beszéd után, folyton félbeszakítva, felolvassa a Magyar Párt deklarációját, mely az országgyűlést alkotmányozónak és törvényes jellegűnek el nem ismeri, az alkotmányt pedig oktrojáltnak jelenti ki.” (Erdélyi Magyar Évkönyv, 246. old. Uo. a gyulafehérvári határozatokról a 235–236. oldalakon.)
- 15 „Bizonyos hírek szerint Brătianu még ebben az időben sem volt valóban pesszimista. Jóllehet Bukarestben augusztus végén már megkezdődött a kormányválság, ő úgy látta, hogy bőven van idő, csak várni kell. Egy görög diplomata elfogott táviratából a francia kormány jó előre értesült arról is: Brătianu ilyen taktikát akar követni. – Tanácsolni fogja a királynak – mondta augusztus 30-án a görög diplomatának –, jelentse ki az ő lemondása után, hogy a békék aláírásáért csakis a nemzetgyűlési választások eredményei alapján megalakult kormány vállalhatja a felelősséget, addig is a király nevezzen ki egy átmeneti ügyvezető kormányt. Ezalatt a szövetségesek ellentétei tovább fejlődnek, az sem lehetetlen, hogy Wilson elnök eltűnik a politikai életből, s ez meghozza Romániának a

kedvező fordulatot. Brătianu és a király később valóban ezt a taktikát igyekezett követni. Közben Brătianu a konferencia újabb és újabb határozatairól, üzeneteiről egyszerűen nem vett tudomást.” Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Második, változatlan kiadás, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984, 349–350. old.

- 16 Jellemző adalék a korabeli román vezetés politikai mentalitására, hogy a román delegáció Párizsban nem a román nép önrendelkezési jogára hivatkozva érvelt területi igényei alátámasztására, hanem egész egyszerűen azt követelte a nagyhatalmaktól, hogy tegyenek eleget az 1916. bukaresti titkos szerződésben vállalt kötelezettségeiknek. Igaz, ez a szerződés Románia új határainak a legitimitását a nemzeti önrendelkezési elvben jelölte meg. – A román delegáció fő érve a „pacta sunt servanda” (= a szerződések kötelező érvényűek minden szerződő félre, azok kötelesek a megkötött szerződést a jóhiszeműség ismerveinek megfelelően betartani) nemzetközi jogelve volt. A *Le Matin* 1919. jan. 15-i számában a román kormány nyilvánosságra hozta az 1916-os titkos szerződés szövegét. E szerződés, bár elismerte a román nemzet önrendelkezési jogát, ilyen szempontból nem volt érv az Egyesült Államokkal szemben, mert az nem írta alá, megkötésekor nem volt jelen. Mellesleg Románia magát az 1916-os bukaresti titkos szerződést megszegte, mikor 1917. december 9-én a szerződés előírása ellenére aláírta Németországgal a fegyverszünetet, 1918 májusában pedig a bukaresti különbékét (május 7.). Mindezek a körülmények csöppet sem zavarják a mai román történészeket, akik egyértelműen Románia delegációjának akkori helyzetét méltánytalanul és kiszolgáltatottnak értékelik, idézve Brătianut, aki szerint a konferencia „napóleoni feltételeket diktál és wilsoni módszerekkel próbálja azokat végrehajtani”. *Istoria dreptului românesc* (A román jog története), RSZK Akadémiájának kiadása, Bukarest, 1987, II. kötet, Második rész, 333. oldal. – Az 1916-os szerződés Románia határait Magyarországgal a Vásárosnamény-Debrecen-Szeged vonalon állapította meg a Központi Hatalmak legyőzése esetén. (Lásd e jegyzet végén a vonatkozó Ormos Mária- és Raffay Ernő-idézeteket.) Itt viszont már kétséges volt az önrendelkezésre való hivatkozás hatékonysága, még inkább a jogosultsága. Brătianu inkább lemond a hatalomról, mert így az 1919-es párizsi szerződés érvényét vitathatja a maga és a pártja

nevében. (Ehhez a lépéshez ideológiát is szállít: azért nem hajlandó aláírni a kisebbségi jogokat garantáló szerződést, mert úgymond ezzel jogalapot teremtene az ország belügyeibe való beavatkozáshoz. Persze Brătianu mindenkori magatartásában számos egyéb – mind rövid-, mind hosszútávú – stratégiai motiváció közrejátszott.¹⁷ Itt azonban csak a politikusi magatartást és megideologizálásának a módját kívánjuk kiemelni, mert ez a hagyomány vált uralkodóvá a későbbiekben a mindenkori román vezetés politikai stílusában és mentalitásában – 1965 után is.) – „A másik kötelezettség a bukaresti titkos szerződés volt. Ezt az angol, a francia, az olasz és az orosz kormány nevében bukaresti követek írták alá 1919. augusztus 17-én, míg román részről Ion Brătianu miniszterelnök látta el kézjegyével. A konvenció értelmében a román kormány kötelezte magát a háborúba való belépésre, a szövetségesek pedig elismerték országának területi integritását, valamint jogát a 4. cikkelyben felsorolt területekre. E cikkely leírta Románia háború utáni határait. Keleten a fennálló orosz–román határt ismerte el. Ezután a határ Galícia és Bukovina, illetve Galícia és Magyarország vonalát követte. A Tisza mentén négy kilométerrel túlhaladta Vásárosnaményt, s onnan dél felé fordulva hat kilométerrel Debrecen felé keletre haladt el. A Fehér-Körös és a Sebes-Körös torolatától három kilométerrel nyugatra szelte át a Köröst, hogy Szegedtől északra érje el ismét a Tiszát. Innen a folyót követte a Dunáig, majd a Dunát Románia akkori határáig. Ily módon tehát Romániának ígérték Bukovinát, Erdélyt, a Partiumot, az Alföld keleti részét és a Bánságot. A szerződő felek kötelezték magukat, hogy *„nem kötnek különbékét, sem pedig általános békét másként, mint együttesen és egyidejűen”*. A szövetségesek Romániának a leendő békekonferencián egyenjogú részvételt helyeztek kilátásba. – E szerződés tartalmát nem mindegyik antant-hatalom képviselője vette szó szerint. Annak tudatában, hogy az ígéretek a katonai szükségletek diktálták, némelyikük úgy vélekedett, hogy beváltásukat nem kell egészen komolyan venni. Bármiként is gondolkodtak azonban, az antant-országok aláírták, s érvényét addig, amíg Románia vállalt kötelezettségeinek eleget tett, nem lehetett kétségbe vonni.” Ormos Mária: *i. m.*, 14–15. old. – „A magyar államhatalom megsemmisítése a történeti Erdélyben az

ország rész elfoglalása, 1919. január után csakhamar befejeződött. ... A közigazgatás vezetését a megszálló román hadsereg segítségével a Consiliul Dirigent által kinevezett hivatalnokok végezték. A régi magyar törvények egy része még érvényben maradt, de idővel ezeket is újakkal váltották fel. Megkezdődött az új állam, Nagy-Románia politikai összeolvasztása.” – Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*, Magvető, Bp., 1987, 225. old. Raffay Ernő kitűnő monográfiája megrázó erővel rajzolja fel Erdély román megszállását, a román hadsereg és a civil nacionalisták viselt dolgait, az atrocitásokat, a jogfosztásokat, a román vezetők magatartását, a minden méltányossági- és jogi elv semmibe vételét.

- 17 Mint pl. amilyenek azok a nagyszabású hadisarczedési (sokszor nyílt rablásokba és fosztogatásokba torkolló) akciók voltak 1918–19-ben, amelyeket a román hadsereg a hadiállapotról való hivatkozással az erő pozíciójából végrehajtott. Lásd pl. Raffay idézett munkájában a 205. oldalon: „1918 őszétől a magyar állam vagyona szabad prédájává vált minden rendű és rangú megszállónak. A november 13-i konvenció előírta ugyan, hogy Magyarországnak mennyi vasúti anyagot kell átadnia (mozdonyok, kocsipark stb.), de a megszálló csapatok egyetlen egysége, egyetlen tisztje sem tartotta ezt magára nézve kötelezőnek. Az óriási értékű magyar államvasúti javak nemzetközi jogilag is törvénytelen elrablásában a román királyi hadsereg járt az élen.” Műveletei pedig idővel kiterjedtek a mai Magyarország területére is.
- 18 Ez az álszociálisták, a bukaresti stílusú parlamenti váltógazdaság a következőképpen működött: a mindenkori kormányzópart mindig botrányos körülmények között, erkölcsileg zilált állapotban (hűtlen pénzkezelés, leleplezett panamak, stb.) bukott meg, nem egyszer jóval a parlamenti mandátum lejáratá előtt. A bukás előszelére megindultak a kormány lemondásakor jó esetben már el is dőlték azok a kulisszák mögötti kötelhűzések, melyeknek eredményeként (s ebben mindig fontos szerepük volt a politikai nyilvánosságon kívüli erőtevézőknek) eldőlt, hogy a rivalizáló pártvezérek közül kit bíz meg a király kormányalakítással. A designált miniszterelnök hamarosan megalakította kormányát, feloszlatta a parlamentet és kitzte – esetleg néhány hónappal későbbre – a parlamenti választások időpontját. Ezek a parlamenti választásokon a mindenkori kormánypart,

függetlenül a szavazók akaratától (szavazólisták meghamisítása, szavazók megfélemlítése, vagy a szavazóhelyiségektől való távoltartása karhatalmi segédlettel, urnalopás, stb.) mindig megszerezte a szavazatok legalább 40 %-át (egyetlen kivétel az 1937 decemberi képviseléválasztás volt, de abba végsőképp belebukott az egész román parlamenti rendszer). A szavazatok 40%-ának a megszerzése, az érvényben lévő prémium rendszer (zestrea guvernamentală = a kormány hozománya) mellett a képviselői mandátumok 64%-át, tehát kényelmes többséget biztosított a kormány számára. Ám ha az államrezon (azaz a liberális párt nyomós érdeke) megkívánta, még ennél is jóval nagyobb parlamenti többség sem mentette meg a kormányt a bukástól, függetlenül attól, hogy a parlament mandátuma mikor jár le. Ilyenkor a kormány lemondott, a parlamentet feloszlatták, új kormányt neveztek ki, mely kitűzte az új választásokat.

- 19 Mint a továbbiakból egyértelműen látható, Romániában „a cél érdekében mindent lehet” elvtelen pragmatizmusát 1919-el kezdődően a nemzeti eszme szentesíti. Az eszme azonban csak eszköz a végső cél, az autentikus nemzeti lét megvalósításához, mely ha megvalósul, a közösség összes gondja magától megoldódik. Mivel azonban a legkülönbébb természetű gondok és rákfenék makacsul marandóknak bizonyulnak, a politika (mely nem a racionalitás, hanem az ideológiai követelmények keretében tétéleződik) egyhamar türelmét veszti s rálép az általános intolerancia ingoványos talajára: nem valamiért, hanem valami ellen fogalmazódik meg. A xenofób elemekkel átítatott nacionalizmus termékeny talajra talál. Minden, ami más: nem kívánatos, elvetendő, veszélyes és kiiktatandó. Legelsősorban a más etnikum, a más nyelv, az eltérő hagyomány. A demokratikus hagyományok hiányában és a rendkívül súlyos, rendre megoldatlan és rendre jelentkező szociális feszültségek hatása alatt a nacionalista érzelmektől amúgy is megfertőzött román vezető garnitúra képtelen e bűvös körből kikászálódni. Képtelen volt a királyságban, képtelen a magát szocialistának nevező rendszerben.
- 20 Brătianuék retorikája szerint Erdély megszerzésének jogalapja nem a gyulafehérvári pontok, hanem a román katonák vére.
- 21 A párt erdélyi származású költő-alvezére, Octavian Goga,

- elég okot adott a gyanúra azzal, hogy tárgyalt a Magyar Párttal (Csucsai Paktum).
- 22 „Titlul I. Despre teritoriul României. Articolul I. Regatul României este un stat național, unitar și indivizibil.” Brătianu annál könnyebben hányhatott fittyet nemzetközi kötelezettségeinek, mert nagyhatalmi pártfogói cinkosan falaznak neki. (Lásd például Herriotnak Románia címére intézett nyilatkozatát a húszas évekből, melyben arra biztatja Romániát: éljen a lehetőséggel, hiszen a szerződések nem arra valók, hogy gúzsba kössük vele szövetségeseinket.)
- 23 Az 1866-os román alkotmány 129. cikkében előírt alkotmánymódosítási procedúrát 1923-ban figyelmen kívül hagyták, „tekintettel azokra a nehéz körülményekre, amelyekben az ország van, az új feladatokra, amelyekkel meg kell küzdenie, valamint az állam alkotmányjogi újraszervezésére” (vagyis az egységes nemzetállamra és a jogrend egységesítésére való tekintettel), hangzik a király számára összeállított kormányjelentés idevágó része. *Istoria dreptului românesc*, 275–276. old.
- 24 „...A románok faji, nyelvi és vallási különbségre való tekintet nélkül élvezik a lelkiismereti szabadságot, s tanzsabadságot stb... – 8. paragrafus második bekezdés. Minden román, faji, nyelvi és vallási különbségre való tekintet nélkül egyenlő a törvény előtt és különbség nélkül köteles hozzájárulni a közadókhoz és közterhekhez. – 22. paragrafus második bekezdés. Az állam az össze vallásfelekezetnek egyenlő szabadságot és vdelmet biztosít, amennyiben gyakorlásuk nem ütközik a közrendbe, a jó erkölcsökbe (bunele moravuri – közerkölcsök) és az állam alkotmánytörvényeibe. – harmadik bekezdés. A görögkeleti (ortodox) és a görögkatolikus egyházak román egyházak. – negyedik bekezdés. A görögkeleti román egyház a románok nagy többségének a valása lévén, uralkodó egyház a román államban. A görögkatolikus egyháznak pedig elsőbbsége van a többi felekezetek fölött.” – Ugyanígy a románok egyéb jogairól szól a 28. paragrafus első bekezdése és a 29. paragrafus. Ez a szóhasználat – melynek sajátos jelentése van – kerül előtérbe 1984. decemberében, amint alább látni fogjuk, s használatos ma is.
- 25 *Istoria dreptului românesc*, 276. old. kiemeli, hogy ez nem pusztán egy törvény-paragrafus megfogalmazása, hanem egy új elv kinyilvánítása.

- 26 *A nemzetiségek egyenjogúsításának útján.* i. m., 28. oldal. (L. 14. sz. jegyzet.)
- 27 Lásd az idézett *Erdélyi Magyar Évkönyv* 246–262. oldalait, melyeken kronológiai sorrendben fellelhetők pl. a kisebbségi képviselők rendszeres parlamenti tiltakozásainak a legfontosabb adatai a különböző jogfosztások és méltánytalanságok ellen. 1925. márciusában Sándor József szenátor különlegesen aktív volt: „Március 12. – Sándor József tiltakozást juttat a szenátus elé a színházi törvényjavaslat ellen. A kamarában megakadályozták felszólalását. Március 15. – Sándor József nagy beszédet mond a kamarában a választójogi törvényjavaslat ellen. Március 23. – Sándor József felszólal a kamarában a nyugdíjtörvény-javaslatához. Ugyanaznap Goga Oktávót (Octavian Goga román költő és államférfi) a szászrégeni időközi választáson a magyarok támogatásával képviselővé választják. „249. old. „Május 14. – A római katolikus Státus rendkívüli közgyűlése tudomásul veszi az igazgatótanács elhatározását, mely a magánoktatási törvényjavaslat ellen a Nemzetek Szövetségénél kér védelmet. ...December 12. – Sándor József nagy beszéddel támadja a kamarában a magánoktatási törvényjavaslatot s kidolgozott ellenjavaslatot terjeszt elő.” 250–251. Az ilyen fellépéseket hosszasan lehetne sorolni.
- 28 *A Szovjetunió* az egész versaillesi békerendszert kezdettől imperialista diktátumnak minősítette, következésképpen a többségében román („moldován”), de nagy számban ukránok, zsidók stb. lakta Besszarábiának Romániához csatolását – elsősorban nem demográfiai, hanem „forradalmi-elvi” alapon – soha el nem ismerte. *Bulgária* jelentős létszámú (a határ mentén abszolút többséget alkotó) bolgár lakossága miatt Dobrudzsára tartott igényt, *Magyarország* pedig Erdélyre. (1940 nyarán-őszén a versaillesi békerendszer felbomlása nyomán a Szovjetunió magához csatolta Besszarábiát és a Pruttól a Bugig terjedő területen megszervezte a Moldáviai Szovjetköztársaságot, mint a Szovjet Köztársaságok Államszövetsége tagállamát. Bulgária megkapta Dobrudzsa két déli megyéjét Kaliakrát és Durusztolt, az ún. Kvadrilatert. Ezt a határmódosítást lakosságcsere egészítette ki. A Románia kérésére összeült német-olasz döntőbíróóság pedig az ún. bécsi döntés keretében Magyarországnak ítélte Erdély északi felét, a Székelyfölddel együtt. A második világháborút lezáró párizsi béketárgyalásokon elismerték

Besszarábiát és a Kvadrilatert szovjet, illetve bolgár felségterületnek, Magyarország és Románia között viszont visszaállították a trianoni békeszerződés előírta 1919–20-as államhatárt.)

- 29 Az egységes román nemzetállam eszméjét a román fasizmus sem adta fel. Ideológiája, az ortodox misztika által áthatott, a primitív ösztönökre apelláló törzsi, „a vérségi kapcsolat alapvető élményét” a központba állító szemlélet silányabb a polgári pártok képviselte nacionalizmusnál, soha ez utóbbinak az agresszív hangvétele nemegyszer vetekedik a szélsőjobb szólamaival. A gyakorlati megvalósításban a fasiszták módszerei egyértelműbbek: gyilkosság pogromok, népirtás államhatalmi segédlettel. – Ezek az ideológiák tehát csak szemléletmódjukban különböznek, tartalmukban és szerkezetükben nem. A nemzeti eszme – újra aláhúzzuk – eszköz, mely az autentikus (kizárólagos) nemzeti létet hivatott megteremteni és biztosítani. – A román fasizmusról szóló nem túl terjedelmes szakirodalomban alapos áttekintést ad a magyar olvasónak a jelenségről, történetéről és ideológiájáról Ormos Mária: *Nácizmus-fasizmus, Magvető, Bp. 1987* a 157–174., 261–263., 300–305., 481. és 499–502. oldalakon. Érdemes idézni a következő megállapításokat: „A nemzeti önazonosítás gyakorlatilag belső honfoglalást jelentett a romániai idegen lakossággal szemben. S amint a Vaszgárda vezető csoportja a 30-as években a hatalom felé lépkedett, elkerülhetetlenné vált, hogy a szóban forgó idegenekről a zsidókon túlmenően is nyilatkozzék. (...) A nemzetek természeti hierarchijából indulnak ki, de a kisebbségek esetében nem jutnak a „természetes elkülönítés” oly egyértelműségére, mint a zsidókkal kapcsolatban. Lehetőnek vélik a kisebbségekkel az együttélést, azzal a feltétellel, hogy (azok) megelégszenek a földműves státussal, és bizonyítják a románsághoz tartozásukat. Egyenlő jogokra viszont csak akkor számíthatnak, ha – mint Mota írta – „legionáriusokká lesznek, és szenvedve a Légióért és a románság újjászületéséért, ilyenformán egyszer s mindenkorra belegyökeresednek a mi sorsunkba és földünkbe”. Másként szólva jogegyenlőségre annak van kilátása, aki nemzeti voltát feladja. Azok a kisebbségek viszont, akik erre nem hajlandók, rendkívüli intézkedésekkel néznek majd szembe. Polihroniade szerint leginkább a magyarok, bolgárok és ukránok esetében kellett ilyen ellenállásra s következőképpen a velük

- szemben alkalmazandó kivételes rendszabályokra számítani.” –174. old.
- 30 A Magyarországtól elcsatolt területeken élő zsidóság 75–80%-ának magyar volt az anyanyelve. A kormányzat viszont, csökkentendő a magyarság létszámát, a magyar anyanyelvű zsidókat is külön etnikumként kezelte. A zsidó származású, magyar anyanyelvű iskolások számára vagy csak román iskolákat engedélyezett, vagy pedig a zsidó felekezet által fenntartott iskolákat, ahol viszont tiltotta a magyar nyelvű oktatást. Ezekben az iskolákban az oktatás engedélyezett nyelve csak a román, illetve a jiddis vagy héber lehetett.
- 31 A „saját bőrükön” nemcsak képletesen, hanem szó szerint is értendő. A csendőr őrmester által kiszabott és nyilvánosan, a falu főterén összecsisztított lakosság előtt végrehajtott testi fenytetés, a „douăzeci și cinci” (a derékszíjjal kimért huszonöt ütés a lemeztelenített ülepre) tömeges új tapasztalata volt az átcsatolt területek főként falusi magyar lakosságának.
- 32 A romániai álpármentarizmus politikai palettáján a nemzetiségek (magyarok, németek, zsidók, ukránok, bolgárok) népi-polgári jellegű pártjai külön szint képviseltek. Választások alkalmával e pártokra szavazott az illető kisebbségnek szinte egésze, mindenekelőtt egész parasztsága, mely minden esetben legalább 70–75%-ot tett ki. E pártok választói táborából csupán a nemzetközi alapon szervezett kisebbségi munkások és általában a meggyőződéses baloldaliak hiányoztak. (Az Országos Magyar Párt konzervatív-liberális vezetősége egyébként mindig is egy tekintélyes és erős demokratikus ellenzék ellenőrzése alatt működött. Ezt a párt igen széles és tagolt tábora magyarázza.)
- 33 Mikó Imre: Huszonkét év, Budapest, 1941. 64. old.
- 33/a A hagyományos (belpolitikájukban lényegében jobboldali, de mindenképp nacionalista) parlamentáris pártokat (főként a liberálisokat) a román fasizmus szélsőjobb formációival (elsősorban a Vasgárdával) alapvető módon az ország külpolitikai orientációjának a kérdése állította szembe. Az előbbieket ragaszkodtak az ország hagyományosan kialakult szövetségi kapcsolatainak a fenntartásához (francia orientáció, kisantant). A román fasizmus viszont (leghangosabban a Vasgárda) 1933-tól a hitleri Németországgal, illetve a fasiszta Berlin–Róma tengelyével való szövetséget hirdette, tehát az ország gyökeres

- és azonnali kiszakítását abból a szövetségi rendszerből, amelybe 1916 óta betagozódt.
- 34 1933 januárjában vasgárdista merénylet áldozata lett I. G. Duca liberális párti miniszterelnök, 1939 szeptemberében Armand Călinescu, a királyi diktatúra miniszterelnöke. 1940 novemberében a gárdisták bestiális módon meggyilkolták Nicolae Iorga történészt, volt miniszterelnököt, valamint Virgil Madgearu és Gheorghe Mironescu volt nemzeti parasztpárti minisztereket.
- 35 A „romanizálás” a harmincas-negyvenes években a nem-románok kiszorításának a politikai programja volt az ország politikai, gazdasági-üzleti és kulturális életéből.
- 36 Kár korábban is szöveltünk a köztudott tényről, hogy a romániai munkásmozgalomban általában, az RKP-ben pedig különösképpen mind 1944. augusztus 23 előtt, mind az azt követő évtizedben a nem-románok országos számarányoknál jelentősen nagyobb arányban voltak képviselve. Olyan anomália volt ez, mely Nagy-Románia említett anomáliás történelmi-szociológiai-politikai adottságaiából következett és igényesebb vizsgálata külön tanulmányt kíván meg. A hatalomra jutott KP vezetősége kezdettől kitartó erőfeszítéseket tett eme aránytalanságok megváltoztatására. E szándékot elvtelen módszerek és eszközök útján akarták elérni, tagtoborzó kampányok keretében. A „justa compositie națională” (a párttagság helyes, arányos nemzeti összetétele) végülis a numerus clausus eufemisztikussá vonalásított szinonimájává vált. A törekvés jogosságát nem vitatjuk, annál inkább rosszalható a végrehajtásában érvényesülő elvtelenségek. (A román nemzetiségűek országos számarányuknak megfelelő képviselete a párttagságban, a párt apparátusában és vezetőségében önmagában még nem involválja román nacionalista törekvések érvényesülését.)
- 37 A legionáriusok terve, egy már 1944 decemberében is érvényes vasgárdista direktívának megfelelően (lásd a „prin partidul comunist” jelszót) az volt, hogy távlati politikai céljaikat az akkor – mint jeleztük – válogatás és érdemi ellenőrzés lehetetlensége közepette toborzó kommunista párt középfunkcióiba való beépülés révén próbálják mint „másodhegedűsök”, „inspirátorok”, „ötletadók” megvalósítani. A lagymatag tisztogatások az így valóban beépült vasgárdistákat – főként a kevésbé kompromittáltabbjait – érintetlenül hagyták. Idővel egyesek, mint pl. Constantin Daicoviciu, kulcsfontosságú pozíció-

kat is megszerezték Románia szellemi és közéletében. (A C. Daicoviciu–Raluca Ripan csoport már az ötvenes évek első felében a politikai, tudomány-politikai, egyetemi életben a perifériára szorítja Kolozsvárott Teofil Veșcant, Emil Petroviciut és a hozzájuk hasonló baloldaliakat.) – Az idézett jelszó egyébként a következő rigmusból való: „Ține minte trei cuvinte, / Camarade nu fi trist / Garda merge înainte / prin Partidul Comunist” – azaz: Ne feleddj három szót, kamerád, ne szomorkodj: a Garda az RKP-val megy előre. A társhatározó itt eszközhatározóvá lesz, az „együtt” az „által”-t jelenti.

- 38 A párt gazdaságpolitikáját az 1947-et követő években mindenekelőtt a sztálini ideológia erőszakolása jellemezte. Így pl. a két hullámban lebonyolított masszív államosítások, 1948-ban (ipar, közlekedés, kereskedelem, bankrendszer stb.), majd 1949-el kezdődően a mezőgazdaság rendkívül brutális eszközökkel véghezvitt, 1962-ben befejezett kollektivizálása. – A nemzeti vonal a párt gazdaságpolitikájában teljes erővel majd csak a Ceaușescu-korszakban érvényesül, noha az ötvenes években is mutatkoznak már e tendencia jelei (pl. az ötvenes évek második felében a közös szovjet–román vállalatok (SOVROM) fokozatos megszüntetése). – Adalékul a párt gazdaságpolitikájának első éveit: a háború árát (tönkrement nemzetgazdaság, vészes pénzhígulás) mindenütt az állampolgárok millióival fizették meg. E drasztikus lépés a pénzreform volt. Romániában 1947 júliusában dézsmálták meg először az állampolgárok zsebet. Három év után azonban újabb dézsma következett: a dolgozóknak négy éven át évi egy havi fizetésüket kellett „önkéntesen” följánlaniuk a Scînteia ház (a román sajtóközpont) építésére. Hasonlóra is van más szocialista példa, lásd békekölcsön. De a romániai még formálisan sem kölcsön volt, hanem harács. És ennek ellenére négy és fél évvel az 1947-es pénzreform után az ország pénzrendszere újra összeomlott, s amit Európa más országában aligha lehetett volna keresztülvinni: Romániában újabb drasztikus pénzreform szanáltatta a lakossággal a csődtömeggé vált országot (1952. január). És néhány év múlva az ország gazdasága megint a tönk szélén állt. Ekkor már nem vállalták a lakosság „legalizált” közvetlen kifosztását, hanem rátértek a rablógazdálkodás primitívebb, de rövid távon célra vezető formáira. A felborulással fenyegető államháztartást az ország erdőinek mérték-

- telen irtásával és exportálásával hozták újra és újra egyensúlyba. (A fa világgpiaci ára ezt akkoriban még lehetővé tette.) A hegyoldalak letarolásának és eróziójának két országos pusztítást okozó árvíz lett a következménye (1970, 1974). Az újra és újra süllyedő hajó lékeit később egyéb tartalékok elkótyavetyéléssel, majd nyugati kölcsönökkel tömték be, évek óta pedig – mint köztudott – a lakosság szájától elvont élelem kiárusításával.
- 39 A jegyzetekben már említett romanizálási terv mintája a náci Gleichschaltung-program volt.
- 40 Eredetileg (tehát az elmúlt emberöltőben bekövetkezett nagyarányú kivándorlási folyamat előtt) legalább 600 000 némettel és közel 400 000 zsidóval kell számolni a mintegy kétmillió magyar mellett.
- 41 A recept nem sajátosan román invenció. Eichmannék próbálkoztak vele először, amikor a háború közepén isztambuli–kairói közvetítéssel teherautókért cserébe zsidókat ajánlottak föl a szövetségeseknek. Csakhogy akkor még az ötlet nem vált be.
- 42 A Maniu-gárda terrorkampánya tkp. a szudétaföldi-délszlovákiai Benes-terv román adaptációja lett volna, csak hogy amit Moszkva jóváhagyott Benes szövetséges és szláv Prágájának, azt nem engedélyezte a tegnapi Hitler-csatlós és nem-szláv Bukarestnek. Vö. Janics Kálmán: A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948. Illyés Gyula előszavával. A berni Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, München, 1979. 208, 212–13 old. stb.
- 43 Baloldali fordulatnak Romániában az (első) Groza-kormány 1945. március 6-i beiktatása számít.
- 44 A magyarban meghonosodott „Ekés Front” elnevezés hibás fordítás eredménye. Pontosabb lenne a „Földművesek Frontja” elnevezés.
- 45 A Magyar Népi Szövetség 1944 őszén alakult meg, előbb Dél-Erdélyben, a MADOSZ (1936 óta a Román Kommunista Párt szövetségeseként illegálisban működő baloldali politikai szervezet – Magyar Dolgozók Szövetsége) és az Országos Magyar Párt utódként 1938 óta működő Magyar Népi Közösség balszárnyának a fúziója nyomán. Szinte ezzel egyidejűleg alakultak meg az MNSZ észak-erdélyi szervezetei is. Az MNSZ vezetősége, összetételénél fogva a kezdetektől népfront jellegű volt, köztük sok mozgalmi tapasztalattal rendelkező ismert értelmiségi, munkás és paraszt kommunistával. – A DPB, azaz a De-

- mokrata Pártok Blokkja az Országos Demokrata Arcvonalból (ODA) állott, valamint a Nemzeti Parasztpártról leszakadt Alexandrescu-féle és a Nemzeti Liberális Párt-ról leszakadt Tătărescu-féle frakcióból.
- 46 Az 1920 és 1937 között megtartott összesen hét parlamenti választáson megválasztott OMP képviselők, illetve szenátorok száma így alakult: 1926. május 14+12 (=26); 1927. július 8+1 (=9); 1928. december 16+6 (=22); 1931. június 10+2 (=12); 1932. július 14+3 (=17); 1933. december 9+3 (=12); 1937. december 19+3 (=21).
- 47 Az 1946-os választásokon kisebbségbe szorított, majd hamarosan felszámolt két ún. történelmi párt, a Nemzeti liberális és a Nemzeti Parasztpárt, illetve a körükük tömörült jobboldali ellenzék akkor is, azóta is joggal hánytorgatta fel, hogy a választásokat lebonyolító baloldali kormány visszaélésekkel és szavazatlopásokkal stb. hamisította meg a maga javára a választások eredményeit. Arról azonban hallgattak ez alkalommal, hogy e módszereket és eszközöket (és az ezeket sugalló politikai erkölcsöket) éppen ők honosították meg és tették hagyománnyá a két világháború közötti Románia álparlamentáris váltógazdálkodásában. (Lásd erről I. L. Caragiale keserű komédiáját: *Az elveszett levél.*) – Mindez persze nem mentség azok számára, akik 1946-ban a baloldalnak csaltak és loptak.
- 48 Luka László (Vasile Luca): *A romániai magyarság útja* című vezércikke a kolozsvári Igazság 1947. május 22-i számában jelent meg. Ez az írás indította el az „elvtelen magyar egység” elleni politikai kampányt. A később tisztogatás áldozatául esett Luka akkor a pártvezetés harmadik embere volt Gh. Gheorghiu-Dej és Ana Pauker (Pauker Anna) mellett. Luka egyben Kolozsvár megválasztott parlamenti képviselője volt. Az Igazság az RKP kolozsvári napilapja.
- 49 Pauker és Luka jobb felkészültségük, gazdagabb mozgalmi tapasztalatuk miatt váltak kényelmetlenné Gheorghiu-Dej számára. Nem-román származásuk következtében pártvezérségét nem veszélyeztették. Az igazán veszélyes vetélytársat, a román Lucrețiu Pătrășcanu Gheorghiu-Dej már 1948-ban kibuktatta a pártvezetésből, később pedig fizikailag is likvidáltatta. (Lásd az 53. sz. jegyzetet.)
- 50 A tartomány magyar jellegén előbb egy újabb közigazgatási átszervezés ürügyén 1960-ban változtattak azáltal,

hogy a tartomány egyes masszívan magyarlakta peremterületeit *el-*, masszívan románok-lakta határos területeket pedig *hozzácsatoltak*, nevezvén az új egységet Maros-Magyar Autonóm Tartománynak, hogy egy újabb közigazgatási reform alkalmával, amikor 1968-ban újra visszaállították a megyerendszert, ezt a felhígított tartományt s vele az autonómia fikcióját is megszüntessék.

- 51 Ugyanezekben a hetekben (1953 február, március) szűnt meg a Romániai Zsidók Demokratikus Szervezete, a Romániai Németek Antihitlerista Szövetsége, a Groza-alapította baloldali parasztszervezet, a Frontul Plugarilor stb. A forma minden esetben azonos volt: az illető szervezet Országos Vezetőségének (Központi Bizottságának) plenáris gyűlésével mondták ki az önfeloszlatást, a lépést azzal indokolva, hogy kitűzött céljaikat megvalósították, a szervezet küldetése befejeződött. A kommunikék cinikus szövege azt már nem is akarta rejtegetni, hogy az immár kifejlett párt diktatúra mostantól csak a transzmissziós szíj szerepére redukált, sztálini típusú tömegszervezeteket tűri meg. (Általában és lényegében arról volt itt szó, hogy bevallatlanul – és saját szándékainak ismeretében nem indokolatlanul – a párt tulajdonképpen potenciális ellenzéket sejtett minden olyan egyéni arculatú formációban, amely jellegénél fogva alulról felfelé is közvetíthetett tapasztalatot, szükségletét, igényt. Ezért kellett ezeknek eltűnni a közélet porondjáról.)
- 52 A román Gulag ekkor a csordultig telt régi börtönhálózat mellett főként a Duna–Fekete-tenger-csatorna építésére létesített lágerekből állt, ahol a politikai és közrendű elítéltek mellett tízezzrel foglalkoztattak „osztályidegen” származásuk miatt munkaszázadokba besorozott hadkötelezetteket s egyéb ítélet nélkül deportáltakat, továbbá a havasalföldi Bărăgan-síkságra deportált családok (aggastyánoktól gyerekekig) kolóniáiból. Ide szállították például – mint potenciális Titó-ügynököket – szerbek lakta egész falvak lakosságát a Bánságból.
- 53 Pătrășcanu, Lucrețiu (1898-1954) marxista műveltséggel rendelkező értelmiségi, képzett jogász és tapasztalt politikus. Már a húszas évek óta a KP ismert vezető személyisége. Az 1944 augusztusi fordulatot előkészítő és végrehajtó koalíciós vezérkarban a KP képviselője, a román fegyverszüneti egyezmény (1944 szeptember) aláírója, az 1944. szeptember és 1945. március közötti kor-

mányokban államminiszter. 1945-1948 között a Groza-kormány igazságügy minisztere. 1946-ban a Párizsi Béketárgyalásokon a román küldöttség vezető tagja. 1948-ig a RKP KB politikai irodájának tagja. 1944 vége és 1946 között négy, akkor alapmunkának számító, politikai-elméleti művét publikálta. *Problemele de baze ale României* (Románia alapvető problémái), București 1944. 328 lap, *Sub trei dictaturi (1938–1944)* (Három diktatúra alatt (1938–1944)) București, 1944. 260 lap, *Un veac de frământări sociale* (Egy évszázad társadalmi küzdelmei) (1821–1907) București, 1945. 290 lap, *Curente și tendințe în gândirea filozofică română* (Árnylatok és törekvések a román filozófiai gondolkodásban), București, 1946. 240 lap. Pătrășcanu politikai múltjával, felkészültségével, tárgyalóképességével, a politikai ellenfelek által is elismert presztízsével szemben Gheorghiu-Dej egyetlen (az akkori értékrend szerinti) előnye proletár származása volt. Minden más mozgalmi érdemével szemben Pătrășcanu hasonló érdemei jelentősebbek voltak. A lehetséges vetélytárs kompromittálása egy beugratással kezdődött: Pătrășcanu, a párt politbürojának tagja, igazságügy-miniszteri minőségében – minthogy a probléma e minisztérium hatáskörébe tartozott – 1946 nyarán olyan feladatot kellett hogy vállaljon Észak-Erdélyben, amelynek végrehajtása során Kolozsvárt és Nagyváradon megtartott gyűléseken (a választások előtt, versenyben a nacionalista jelszavakkal izgató jobboldallal) nacionalistának minősíthető nyilatkozatokat tett. Ezeket Gheorghiu-Dej hamarosan román sovinizmusként bélyegezte meg, egy a párt központi lapjában közzétett terjedelmes cikkben, melyet aztán külön brosúrában is nagy példányszámban terjesztettek. A két munkáspárt egyesülési kongresszusán (1948) Pătrășcanut már nem választották be az új Központi Bizottságba és hamarosan minden magyarázat nélkül teljesen eltűnt a politikai porondról. Ettől kezdve köztudomású volt, hogy van egy Pătrășcanu-ügy és hogy Pătrășcanu „román nacionalista”. Voltak akik tudni vélték, hogy háziőrizetben tartják, sőt hogy letartóztatásban van. 1949-től úgy nézett ki, hogy egy „román Rajk-ügy” főszereplője lesz, természetesen titoista implikációkkal. Ám a Pătrășcanu-per egyre késett: nem vállalta a szerepet, tehát nem lehetett nyilvános tárgyaláson vádat emelni ellene. Közben Sztálin halála, különösen pedig Berija likvidálása után úgy fordult

- a széljárás, hogy Gheorghiu-Dej számára a Pătrășcanu-ügy lezárása nagyon sürgössé vált. 1954 április végén a román sajtóban közzétett, rövid, hivatalos kommuniké kész tényeket közölt: az április 6–13 között lefolytatott per során úgymond „bizonyítást nyert” L. Pătrășcanu hazaáruló tevékenysége. A vádlottat a törvényszék halálra ítélte. Az ítéletet április 16–17-én végrehajtották. (A román közvélemény a tényt tudomásul vette.)
- 54 Vö. a zsidók kivándorlásának engedélyezését megelőző periódussal. Lásd fentebb.
- 55 A Magyar Autonóm Tartomány pártértekezletén elhangzott Gheorghiu-Dej-expozé rövidített szövege megjelent a marosvásárhelyi Vörös Zászló (a tartományi pártlap) 1956. december 22-i számában. A szóbanforgó nyíltan magyar-ellenes ominózus passzust ebből a szövegből kihagyták. Az a színháztermet megtöltő hallgatóság – a tartományi pártaktíva – útján terjedt el az akkori köztudatban, főként Marosvásárhelyt, illetve az Autonóm Tartomány más helységeiben, valamint Kolozsvárt és más erdélyi városok magyar köreiből.
- 56 A magyar nyelv- és irodalomszakos hallgatók létszáma a kolozsvári egyetemen 1950 óta a következőképpen alakult: Az 50-es években a Bolyai Tudományegyetemen rendszeresen 30–40-es létszámmal indult az első év (a minisztérium által meghatározott beiskolázási terv szerint, felvételi versenyvizsga alapján), s minthogy a tanügyi kormányzat a lemorzsolódást, azaz a természetes szelekciót sosem tűrte, már akkor is – és azóta még inkább – nem sokkal kevesebben (25–35-en) végeztek. Az egyetemi képzés négy (illetve egy időszakban: öt) évig tartott. Így az egyetemen folyamatosan (I.–IV. illetve I.–V. év) 120–160, illetve 150–200 (minusz lemorzsolódottak) magyar főszakos egyetemi hallgató tanult kezdetben sok variációs mellékszak-választás lehetőségével. A mellékszak választás lehetősége a filológiai karon később a különböző nyelv- és irodalomszakok (angol, francia, magyar, német, orosz, román) közötti kombinációs lehetőséggé szűkült. A magyar nyelv és irodalom-képzésben részesülők száma kiegészül azokkal, akik azt mellékszakként tanulmányozták (a főszakosoknál redukáltabb tanterv alapján). Ezekről azonban csak a 70-es évektől rendelkezünk számszerű adatokkal. Az 50-as évekből pedig éppenséggel esetlegesek az információk. Olyasmikre korlátozódnak, mint például az, hogy az 1956–57-es tanév-

ben a 30-as létszámmal induló magyar főszak mellett indult egy 25-ös létszámú történelem fő- – magyar mellékszakos évfolyam, a következő 1957–58-as tanévben pedig egy tíz hallgatóból álló pedagógia fő-, magyar mellékszakos évfolyam. (Az eddigiekből mindaz, ami szöveg, illetve értelemszerint nem korlátozódik szigorúan erre az időszakra – egzakt létszámok és egyéb időhöz rögzített konkrét adatok – az egyetemi képzés máig érvényes rendjéhez tartozik.) A 60-as évek elején (a Bolyai beolvasztása – 1959 – után) 2–3 évig a magyar főszakra programozott létszámot 15-re szorították le, majd újra a 30-as beiskolázási létszámhoz tértek vissza, amely a 60-as évekre stabilizálódott, a magyar mellékszakosok létszáma pedig e körül ingadozott (néha erősebb kilengésekkel). Az egyetemi oktatás ebben az időszakban öt éves volt. – Az 1970–71 – 1986–87 közötti tizenhét évi időszak beiskolázási adatait (az induló I. évesek létszámát már számszerűen is pontosan tudjuk s az alábbiakban adjuk meg. (A = magyar főszakos, B = magyar mellékszakos I. éves hallgatók száma.) – I. éves magyar szakos egyetemi hallgatók létszámalakulása 1970–86

1970: A 25, B 32; 1971: A 30, B 24; 1972: A 40, B 17; 1973: A 26, B 17; 1974: A 25, B 18; 1975: A 25, B 32; 1976: A 25, B 35; 1977: A 15, B 12; 1978: A 20, B 16; 1979: A 20, B 16; 1980: A 25, B 7; 1981: A 25, B 7; 1982: A 20, B 11; 1983: A 15, B –; 1984: A 15, B 7; 1985: A 7, B –; 1986: A 7, B –.

Magyar (fő- és mellék-) szakosok képzésében a program szerint szintén érdekelt egyéb tanszékek (pedagógia, lélektan, esztétika, filozófia stb.) előtt, kulcsszerepet tölt be a Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék. E tanszéken működő egyetemi tanszemélyzet számszerű alakulását az utóbbi negyed században, az alábbiakban mutatjuk be. – A magyar tanszék létszámalakulása 1961–1985. 1961: professzor 5, docens 4, adjunktus 6, tanársegéd 7, gyakornok 8, metódista (docens) 1, összlétszám 31. 1970: professzor 6, docens 6, adjunktus 8, tanársegéd 4, gyakornok –, metódista (docens) 2, összlétszám 26. 1973: professzor 5, docens 5, adjunktus 8, tanársegéd 4, gyakornok –, metódista (docens) 1, összlétszám 23. 1977: professzor 3, docens 5, adjunktus 10, tanársegéd 1, gyakornok –, metódista (docens) 1, összlétszám 20. 1981: professzor 2, docens 4, adjunktus 10, tanársegéd –, gyakornok –, metódista (docens) –, összlétszám 16. 1985: professzor 2, do-

cens 4, adjunktus 8, tanársegéd –, gyakornok –, meto-
dista (docens) –, összlétszám 14. Megjegyzés: Mai for-
májában a tanszék egy összevonás eredménye. A 60-as
években még különálló Magyar Nyelvtudományi, illetve
Magyar Irodalomtudományi tanszék működött. 1961-re
vonatkozóan a két tanszék összevont adatai szerepelnek.
– Fenti adatok, az alakuló számok tükrében a tanszék a
kiöregedésre, kihalásra szánt, utánpótlástól elzárt munka-
közösség tipikus nyomairól árulkodik. S ezzel teljes össz-
hangban a 80-as években vézes egyértelműséggel 25-ről
7-re zsugorodó beiskolázási szám is egyértelműen tanús-
kodik a tanügyi kormányzatnak a magyar nyelv- és iroda-
lomszakos képzéssel kapcsolatos szándékairól.

57 Időrendben: *Molnár Miklós*, a politikai gazdaságtan pro-
fesszora, (február vége). *Szabédi László*, költő, a magyar
irodalom professzora (március). *Csendes Zoltán*, prorek-
tor, a statisztika tudomány professzora (április). És ne-
gyediknek két héttel később *Csendes Zoltánné*, aki az öz-
vegyiség helyett a mérget választotta. Közel négy évtized
távlatából közülük már csak az irodalomtörténetben is
számon tartott Szabédi László mártíriuma maradt meg a
közlemékezetben.

58 Az RMP KB 1964 áprilisi határozatáról még ma is elter-
jedt nézet, hogy az az állami szuverenitás, a belügyekbe
való be nem avatkozás elvét érvényesítő dokumentum
volt, a román kommunista párt nagykorúsodásának, a
szovjet gyámkodás alól való emancipálódásának, a román
nemzeti érdekek felvállalásának a dokumentuma. Pedig
azt a lépést, amelyre a román párt vezetősége 1964 tava-
szán elszánta magát – miként 1956 óta minden fontos
lépést – valójában az SZKP XX. kongresszusa konzekven-
ciáitól, a hruscsovi reformtörekvésektől való félelem, sa-
ját hatalmának feltétele diktálta. (Erről bővebben: lásd e
tanulmány 48–51. lapjain.) Erre a végző és kockázatos
lépésre pedig Gheorghiu-Dej és csapata csak akkor szánta
el magát, amikor már több korábbi kísérletük, hogy
Moszkvában megfordítsák a dolgok menetét, meghiúsult,
és úgy ítélték meg, hogy véglegesen. – Gheorghiu-Dej-ék
egyik ilyen – egyébként felsüléssel végződött – akciója
ott hagyta árulkodó nyomát a romániai sajtóban is, onnan
kikövetkeztethető, nem kell vége-hosszat várnunk, hogy
valaha tán megnyílnak az archívumok. Ezek a nyomok
pedig eléggé feltűnőek és egyértelműen botrányra utalnak,
úgyhogy ma már érthetetlennek tűnik, hogy az eset ho-

gyan hullott ki az emlékezetből, illetve, ha már egyszer feledésbe merült, hogy-hogy nem akadt, aki újra felfedezze. A román pártvezetőség szerepvállalásáról van szó 1957 nyarán, abban a balul sikerült konspirációban, amely Hruscsov kibuktatására irányult. – A moszkvai események azzal kezdődtek, hogy az SZKP KB politbűrója Hruscsovot távollétében (Helsinki-ben járt hivatalos látogatáson) leváltotta. A váratlanul hazaérkező Hruscsov azonban összehívta a KB rendkívüli plenáris ülését. (Ehhez döntő technikai segítséget nyújtott Zsukov marsall hadseregarancsnok: a hadirepülő-flotta gépein órák alatt Moszkvába szállította a Birodalom minden szögletéből a KB-tagokat, így biztosítva a határozatképes grémium gyors összeállítását.) Az így összesereglett KB-tagok rendkívüli plénuma aztán elszámoltatta és leváltotta, illetve újraválasztotta a politbűrót, Hruscsovot visszahelyezte és megerősítette főtáncos posztján, a Hruscsov-buktató főkolomposokat pedig kizárta a párt soraiból. – Mit olvashatott a romániai polgár, megszokott napilapjában azokról a moszkvai – azóta méltán történelmi jelentőségűként számontartott – eseményekről? Lezajlásuk után négy teljes napon át semmit, az ötödik napon pedig... elég furcsát: a Scînteia 1957. július 4-i (3949.) száma első oldalán egy rövid közlemény olvasható – nem a Moszkvában történekről, hanem – az RMP KB június 28–29 és július 1–3 napokon megtartott „plenáris” üléséről („Comunicat cu privire la ședința plenară al CC al PMR care s-a întrunit (...) în zilele de 28–29 iunie și 1–3 iulie 1957”). A néhány soros szöveg tudtul adja még, hogy a KB ezen a gyűlésén pártellenes tevékenységükért kizárta a Politikai Bizottságból Iosif Chișinevschit és Miron Constantinescut. – Rendhagyó volt már az is, hogy egy KB-ülés eredményeiről olyan kurta kommuniké számol be, amelyenre addig legfeljebb, ha a KB összehívásának, vagy munkálatai megkezdésének bejelentését bízták. Egy-egy ilyen összejövétel *másnapján*, addig is, azóta is terjedelmes és terjengős „Határozat”, esetleg több különféle jóváhagyott dokumentum jelent meg a lapokban. (Az ilyen Határozatok és más dokumentumok már az ülés összehívásakor készen megszerkesztett szöveggel csak arra vártak hogy a KB egybegyűlt tagjai rábólintsanak és megtapsolják. Ezért is olvashatta a polgár a terjedelmes dokumentumokat már a másnapi lapjában. A nyomda akár előre is kiszedhette volna.) Aztán: az ilyen

összejövetelek időtartama két, kivételesen három nap volt addig, most öt napot tartott. S amire aztán már biztosan felkapta fejét az olvasó: közben még egy napon (június 30-án) nem is üléseztek? Pihentek? Hát ilyen – plenaris interruptus – végképp nem fordult még elő a Scînteiaiban, legalább is amióta legalísan jelent meg. – Ugyanazon lapszám (a július 4-i Scînteia) utolsó (6.), a külpolitikai híreknek fenntartott oldalán újabb közlemény („tájékoztató közlemény”) olvasható. Ez az SZKP KP június 22 és 29 között megtartott plenaris üléséről szól („Comunicat informativ cu privire la plenara al C. C. al P. C. U. S. din 22–29 iunie”), ahol a Malenkov, Molotov, Kaganovics, Sepilov alkotta „pártellenes csoportot” leplezték le és zárták ki a pártból (miután ezeknek Hruscsov-buktató kísérlete megghiúsult). E közleményből megállapítható a figyelmes olvasó: 1. hogy ez a moszkvai még a bukarestinél is hosszabb, nyolc napig tartó maratoni tanácskozás volt; 2. hogy a Scînteia, példátlan módon négy napos késéssel adott hírt róla; és amitől végképp gyanút kellett hogy fogjon; 3. a bukaresti plénum akkor függesztette fel – egy napra – munkálatait, amikor a moszkvai véget ért és eredménye ismertté vált. – Két hasonló esemény ily furcsa találkozása még véletlen is lehetne. Ennek valószínűségét azonban nagyon gyengítik a kommünikék említett rendhagyó vonásai. Ellentétes előjelű feltevésre készítenek viszont Gheorghiu-Dej-éknek a hatalmuk féltéséből táplálkozó ismert averziója a hruscsovi politikával szemben. Ez olyan tény, amely megkerülhetetlenné teszi egy ellentétes előjelű feltevés végig-gondolását. Innen nézve június 29-e (30-a) értelmezése a kulcskérdés: feltételezhető-e okozati összefüggés a moszkvai plenaris befejezése (és eredményének ismertté válása) és a bukaresti felfüggesztése (majd egy nap szünet utáni folytatása) között? Ha igen, annak egy igen valószínű magyarázata kínálkozik: az, hogy Bukarestet zavarba hozta, terveit összekuszálta a moszkvai eredmény; az hogy Moszkvából mást várt, sőt éppenséggel mára készült fel. – Mire készülhetett? Gheorghiu-Dej megorronthatta, hogy a moszkvai sztálinisták trónfosztásra készülnek és stréber reflexszel rástartolt, hogy első legyen a tapsolók között? Vagy éppen moszkvai elvbarátai szemelték ki mint legmegbízhatóbbat fontos statisztériának, tehát eleve egybehangolt szorosabb együttműködést feltételezhetünk Moszkva és Bukarest között? Akár Moszkvában

kidolgozott koncepció, akár spontán bukaresti reflex, ha beválik, a funkciója egyértelmű: Hruscsov leváltását azonnal, egyidejűleg egy testvérpárt csatlakozó tapsa, sőt érdemi cselekvése támogatta volna meg (követendő példát statuálva a többi testvérpárt számára és pozícióban megerősödve azokkal szemben!). Az RMP azzal lépett volna szinte egyszerre az SZKP-val, hogy már rendet is teremtett a saját portáján, kizárva sorai közül a bomlasztó Hruscsov-ügynököket. Mert akkor Chişinevschi és Constantinescu nem úszta volna meg némi jellembeli hibák elmarasztalásával: jobboldali revizionista meg pártellenes frakciózó címkéket kaptak volna, s ezek a sztálinista értékrendben sokkal súlyosabb dolgok. Mindenesetre, ha a huszárcsíny sikerült volna, Gheorghiu-Dej és pártja az első után a legkülönbként a többi testvérpárttal és szövetségessel szemben (és rovásukra) kivételezett pozícióba került volna. – Csakhogy Moszkvában elvesztett a parti. Hruscsov – Zsukov hathatós segítségével – úrrá lett a helyzeten. A váratlan fordulat Bukarestet rögtönzésre kényszerítette. Hirtelen felfüggesztette saját plenáris ülését, hogy lélegzethez jusson és időt nyerjen a menet közben való átnyergeléshez. Majd azt, amit három nappal korábban, egészen másra számítva elkezdett, a következő három napban igyekezett a kialakult helyzethez igazodva befejezni. Addig pedig – zavaró hatását kiküszöbölendő – zárolta a moszkvai plenáris hírét. Amikor viszont a sebtében kiötölt új koncepcióval mégiscsak a nyilvánosság elé kellett állni, az előre megszerkesztett Határozat használhatatlannak bizonyult. Az új koncepcióhoz való hozzáigazítása további több napot vett igénybe. Így történhetett, hogy a RMP-plenárisról július 4-én csak egy rövid kommunikére futotta a Scinteiában. S akkor már az SZKP-plenáris tovább nem szabotálható hírét is csak röviden lehetett tálni. Mert a presztízs-szempon Bukarestben mindig lényegbe vágó politikai szempontnak számított. Minthogy pedig ekkorra már az egész „szocialista tábor” sajtója, de még a nyugati is tele volt a „pártellenes csoport” leleplezéséről szóló moszkvai hír-, kommentár- és dokumentum-anyaggal, a román párt sajtó a megkésett szükséztávása igencsak feltűnő volt. A bukaresti sajtó ezt az aszinkronitást előbb ellenpontozni, majd feledtetni próbálta, de ez is, az is csak a román pártvezetés zavaráról és kapkodásáról árulkodott. – A kommunikék publikálását követő két Scin-

teia-számból megtudjuk, hogy a bukaresti plénum berekesztésének másnapján már minden politbüro-tag az ország különböző pontjain, a terepen szervezi a pártegység demonstrálását. A Scînteia július 5-i számában „A pártegység erőteljes megnyilvánulásai” (Puternica manifestare a unității partidului), a július 6-i számban „A párt egységének és összetartásának lelkes megnyilvánulásai” (Insuflețite manifestări ale coeziunii și unității partidului) összefoglaló címek alatt beszámolók olvashatók a tartományi központokban politbüro-tagok irányítása alatt megtartott pártaktíva-gyűlésekről, amelyek a Chișnevschi–Constantinescu kettős bírálata ürügyén tulajdonképpen a Gheorghiu-Dej és a mögötte szilárdan felzárkózó KB iránti rendíthetetlen hűség megnyilvánulásaiként írnak le a tudósítók. Chișnevschi és Constantinescu állítólagos renitenskedése persze csak ürügy volt. Ők, még ha akarták volna, sem gyengíthették az adott konstellációban Gheorghiu-Dej pozícióját. Belső román viszonylatban értelmetlen volt ez a nagy egység-demonstráció. Kifelé szánták, Hruscsov címére. – A Scînteia további számaiból még csak kettőt érdemes említeni. A július 9-i szám végre tartalmazza az ominózus KB plenáris Határozatát. Őt napos késéssel tehát: eddig tartott az átdolgozása, a megváltozott helyzethez alkalmazott új koncepció alapján. A közlemény egy jellemző formai sajátossága: szemben a július 4-i kommunikéval itt eltűntették már azt, hogy az ülést egy napra megszakították: „Rezoluția plenarei al CC al PMR din 28 iunie – 3 iulie”. És egy tartalmi: Chișnevschi és Constantinescu „pártellenességének” megszokott politikai minősítésére nem vállalkozik a határozat. E helyett személyi jellemhibákat hánytorgat fel: karrierizmus, beképzeltség, stb. Ez is érthető: ha kezdetben revizionista Hruscsov-ügynökként akarták leleplezni őket – és a plenáris első két napján nyilván még erről volt szó – akkor a fordulatkor a szektás dogmatizmus címkét elővenni túl meredek lett volna. – És végül a Scînteia július 13-i számában – az SZKP plenárisa után két héttel! – egy bizánci fogantatású dokumentum: egy távirat. Szövege: hűség-nyilatkozat a Hruscsov vezette SZKP és böles politikája iránt és a Malenkov–Molotov–Kaganovics–Sepilov „pártellenes csoport” súlyos szavakkal való megbélyegzése. A távirat címzettje: az SZKP KB, aláírója: az RMP KB. A távirat kelte: 1957. július 12. Amikor az RMP KB nem is volt együtt, hogy egy ilyen

távirat felől határozhasson. Együtt volt viszont július 1–3 között. De akkor elfelejtett hűséget esküdni. – A történetek után (és a sürgöny ellenére) Gheorghiu-Dej nem sok jót várhatott a Hruscovval való együttműködéstől. Maradt számára hatalma megőrzésének egyetlen útjaként: hűség az ortodox sztalinizmus szelleméhez, a Moszkvával szembeni hűtlenség árán. És elindította pártját azon az úton, amely az 1964 áprilisi döntő lépéshez vezetett. Ez pedig olyan lépés volt, hogy amikor egy fél év múlva Hruscov mégis megbukott, már nem lehetett visszacsinálni. A Hruscov utáni szovjet vezetés Gheorghiu-Dej-ék – akkor még friss – különutasságát a jelek szerint kényszerpályának fogta fel és sok megértéssel kezelte. Számolt vele, hogy az ilyen körülmények között vállalt új szerepben Romániának a Varsói Szerződés és a KGST keretében bizonyos korlátolt önmozgása lesz, amely olykor kényelmetlen is lehet Moszkva számára. Három megfontolás is amellet szolt, hogy Románia ilyenszerű rebelligését türelemmel kezeljék: 1. az, hogy a román pártvezetés korábban kockáztatott, ezért hátrányos helyzetbe került, s ez elöl menekülve jutott kényszerpályára; 2. az, hogy nem kellett tartaniuk olyan veszélytől, hogy a románok rebelligése túllépné a kritikus pontot (biztosíték volt erre mind a román vezetők politikai alkata, mind az ország „bekerítettsége”); 3. az, hogy a rebelligésükért a románok olyan nyugati előnyökhöz juthatnak, amiből még az egész szövetségi rendszer hasznot húzhat. (Efelöl különben az áprilistól októberig – Hruscov bukásáig – eltelt hónapok egyértelműen meggyőzhették a szovjet vezetést.) – Végül, a fentiek figyelembe vételével jogossá válik az a kérdés, hogy vajon ha Hruscov nem 1964 októberében bukik meg, hanem már februárban vagy márciusban, akkor vajon megteszi-e Románia azt az 1964 áprilisi, már vissza nem léphető lépést? Úgy tűnik, hogy egyértelműen nem. Legalábbis addig nem, amíg a Szovjetunió politikáját nem egy Andropov-, vagy egy Gorbacsov-szerű reformpolitikus fémjelzi. – Ha fenti hipotézisünk érvényes, akkor további kérdés, amely kielégítő magyarázatot kíván: mi készítette Hruscovékat arra, hogy egy évvel a Gheorghiu-Dej gárda hűtlenségének e példája után, 1958 nyarán kivonja csapatait Románia területéről. Amíg az irattárak erre választ nem nyújtanak, feltehető, hogy a nagyhatalmi politika kívánhatott meg egy hasonló gesztust, s erre geopolitikai megfontolásból

- még mindig Románia mutatkozott legalkalmasabbnak. (Az RMP 1964 áprilisi határozatával kapcsolatban egyébként a politológiai szakirodalomban számos, egymással részben egyező, részben vitatkozó nézet látott napvilágot. Az olvasó figyelmébe ajánljuk többek között Kenneth Jowitt tanulmányát: *The Romanian Communist Party and the world socialist system – A redefinition of unity*. In: *World Politics*, Volume XXIII, Number 1 – October 1970.)
- 59 A nyolcvanas évek közepére mindebből csupán a könyvkiadó és a lapok maradtak meg s tengetik bizonytalan létüket akkori önmaguk halovány árnyaként, egyes esetekben éppen karikatúrájaként. A többit fokozatosan likvidálta a nacionalista kultúrpolitika.
- 60 Ami nem igaz. Éppen egy hatvanas évekbeli statisztikai felmérés igazolta: a főiskolai felvételre jelentkezett magyar anyanyelvű jelöltek közül feltűnően nagyobb arányban feleltek meg sikerrel a felvételi vizsgákon és jutottak be a főiskolára azok a jelöltek, akik magyar iskolában végeztek és érettségiztek (tíz közül 6–7), mint azok a magyar anyanyelvű jelöltek, akik román iskolában végeztek és érettségiztek (tíz közül 4–5). A magyarázat nagyon egyszerű: a magyar anyanyelvű román szakos tanár – ha jó tanár és érti a dolgát – a két nyelv szerkezeti megfeleléseinek és eltéréseinek ismeretében hatékonyabb módszert tud alkalmazni a román nyelv alapos elsajátításához. Csakhogy ennek a felmérésnek az eredményét sem akkor, sem azóta nem sikerült publikálni, mert ellentmond a nacionalista iskolapolitika intencióinak.
- 61 Ezzel párhuzamosan, a város úgymond „román jellegűvé” tételét vélték elérni a két- és háromnyelvű feliratok eltávolításával, az utcanevek tömeges átkeresztelésével, (ez még az ötvenes években történt, amikor mutatóban meghagytak még néhány magyar nevet is, de tömegével töröltek a román köztudatban is gyökeret eresztett régi patinás utcaneveket, helyettesítvén ókirályságbeli városok, folyók, hegyek stb. nevével). Nem-románnak, idegennek minősült a hagyományos városkép is, ezért bontásokkal (sokszor műemlék értékű házak lerombolásával), jellegtelen tömbházak felhúzásával stb. rontottak rajta.
- 62 Az öngyilkosságba menekült idős hóstátiak számát egyesek húsz-huszonnégyre becsülik. Pontosabb felmérés lehetetlen. Az érintett családok mélyen hallgatnak róla, mert

- megfenyegették őket. Amiként súlyosan megfenyegettek egy újságíró is, mert megpróbált a maga számára pontosabb adatokat szerezni. Mondják, hogy sok esetben az Öngyilkosságba menekült hátramaradt özvegye néhány hónap múlva követte párját: elemésztődött.
- 62/a A Hóstát sorsában nehéz nem fölfedezni azt a település-rendezési modellt, amely papíron már a hetvenes évek közepétől létezik, de nemzetközi hírhedettségre csak 1988-tól tett szert.
- 63 1965-ben az RKP IX. Kongresszusán, első jelentős nyilvános szereplése alkalmával mint újdonsült pártvezér, Ceaușescu nyilvánosságra hozza a párt „új” nemzeti politikáját, mely a párt tulajdonképpeni nemzeti politikája vagy nemzeti vonala, hiszen addig hivatalosan csak általában „a nép erkölcsi-politikai egységéről” volt szó az éppen aktuális osztályellenséggel szemben. Ami rendkívül figyelemreméltó, az az összefüggés amelyben a nemzeti kérdés megfogalmazódik: a beszéd e fejezetének a címe „A szocialista rendszer: a nemzet és a szocialista állam felvirágoztatása”. Már ekkor egyértelműen megfogalmazódott az a retorikai fogás, amivel hosszú időn keresztül látszólag nem lehetett semmit sem kezdeni, de amelynek az igazi értelmét éppen az elmúlt évtized történései világítják meg mellbevágóan: „A történelmi körülmények úgy hozták, hogy hazánk tájain az évszázadok folyamán a románok mellett más nemzetiségek is letelepedtek. ...Együtt élve és küzdve örökre testvérek lettek és ma együttesen alkotják a szocialista Románia nagy családját.” – Nicolae Ceaușescu: Az RKP KB jelentése a párt tevékenységéről az RKP VIII. és IX. kongresszusai közötti időszakban – 1965. július 19. In: Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste* (Románia a szocialista építés kiteljesítése útján), I. kötet, Politikai Kiadó, Bukarest, 1968, 60–61. old. (román nyelven).
- 64 „Nemzetiségre való különbség nélkül” – hogy az 1984 decemberéig érvényes hivatalos megfogalmazással éljünk. Ceaușescu 1984. júniusában még használja „az összes dolgozók – románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek” fogalomtársításokat a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja Nemzeti Tanácsának Plenumán tartott beszédében (Cuvîntare la Plenara Consiliului Național al Frontului Democratiei și Unității Socialiste – Scînteia – az RKP KB hivatalos orgánuma – 1984. június 29. – román nyelven). – 1984. decemberében

azonban a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsának plenáris ülésén elhangzott beszédében Ceaușescu ezt a formulát már nem használja. Feltűnik a „nemzeti-ségi különbség nélkül az összes dolgozók, egész népünk”, „a haza összes honpolgára” kifejezés, mely a jövőben helyettesíti a „románok, magyarok, németek”, – néha még a szerbeket is odasorolva –, az „együttlakó nemzetiségek” mesterséges kategóriát. Lásd Előre 1984. december 29, 11 536. szám 1. oldal. Az előző napi Előre közölte a *Jelentés a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának feladatairól a XIII. pártkongresszusi határozatok fényében* rövidített szövegét, melynek utolsó bekezdése így kezdődik: „A jelentés befejezésül rámutat: A magyar nemzetiségű román dolgozók, szoros egységben az egész néppel a párt körül, Nicolae Ceaușescu elvtárs körül, töretlenül haladnak tovább ezen az úton...” stb. Hajdu Győző, a marosvásárhelyi Igaz Szó főszerkesztője, (velejéig korrupt renegát, Ceaușescu egyik legvisszataszítóbb fullajtárja) 1987-ben már így kezdi felszólalását: „Kérem engedje meg, mélyen tisztelt és szeretett Nicolae Ceaușescu elvtárs, hogy mint író és sajtómunkás, mint magyar nemzetiségű román megköszönjem önnek...” stb. Felszólalás a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsai ülésén, Előre, 1987. március 1., 12 207. szám, 4. oldal.

- 65 Az új szakasz egyik fontos „minőségi” jegy: a nacionalista propaganda a hétköznapiok egyik magától értetődő, szinte természetes jelenségévé nőtte ki magát. Egy-egy dühödt sajtókirohanás ma már sokakban legfeljebb rezignált legyintést vált ki.
- 66 Egyik fő momentuma volt e kampánynak a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak 1978. március 13-án megtartott együttes ülése, ahol Ceaușescu először vetette fel a hazaárulók és az őket befolyásoló külföldi körök ügyét: „Egyesek közülük meghallgatják bizonyos külföldi körök mindenféle rágalmazását és ígéretését. Mert sajnos vannak még gyenge jellemű vagy erkölcsileg lezüllött elemek, akik egy-két arany vagy ezüst tallérért, egy tál lencséért vagy egy tál gulyásért (!) idegen körök szolgálatába szegődnek. Mindig voltak ilyen emberek – minden nemzetiség sorában – és sajnos lesznek a jövőben is.” Ezzel megadatott az alaphang az elkövetkező évekre: aki valamilyen formában bírálni merészeli a romániai állapotokat, (vagy, amint ez év tavaszán kiderült: nem a román hivatalos álláspont és ideológia szellemében

- merészel írni Erdély történetéről) az csakis neofasiszta, rasszista, hortyista, irredenta s még ki tudja mi, csak rendes ember nem lehet. – (Az „idegen körök szolgálatába szegődökről” szóló idézet helye: Nicolae Ceaușescu – *Beszéd a magyar és a német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes plénumán*. In: RSZK magyar és német nemzetiségű dolgozói tanácsainak Plénumai 1978. március 13–14, 26. old.)
- 67 Lásd Carp Matias: *Cartea Neagra*. – Fapte și documente. – Suferințele evreilor din România 1940–44. I–III. (Fekete Könyv – Tények és dokumentumok – A romániai zsidók szenvedései 1940–1944.) III. kötet (Transnistria) Bukarest 1947. Bevezető, 5–26. old.)
- 68 Lásd a Köpeczi Béla kulturális miniszterrel készített 1986-os (részben idézett) interjúkat, Szűrös Mátyásnak, az MSZMP KB titkárának 1987 elején tett nyilatkozatát, az Akadémiai kiadónál 1986-ban megjelent háromkötetes Erdély történetét, Bányász Rezső kormányzóvivő nyilatkozatát és az MTA állásfoglalását 1987 tavaszán. (Vö. Magyar Nemzet, 1987. április 2, 3. old.)
- 69 Lényegét tekintve a homogenizálás vagy homogenizáció műszó jelentése: az egységes román nemzeti állam megteremtése a minden partikularitástól és autonómiától megfosztott társadalom képében. Arról az „ideális állapotról” van itt szó, melyben létrejön „autonómia és autoritás ozmózisa”. Mivel a politikai, gazdasági és kulturális autonómiákat mára döntő többségükben sikerült már az államhatalomnak felszámolni, a – nyilván – etnikai szempontból (is) oszthatatlan egységes nemzetállam, azaz a homogén társadalom előtt már pusztán csak egy, bár igen jelentős akadály tornyosul: az állam soknemzetiségű jellege. – Ceaușescu már 1966-ban keményen bírálta és elvetette az RKP 1931-es V. kongresszusának a határozatait sok egyéb mellett azért, mert kimondták: Románia soknemzetiségű állam, (ahol a nemzetiségeket elnyomják), és deklarálta a nemzetiségek önrendelkezési jogát akár az államtól történő elszakadásig terjedően. (Lásd N. Ceaușescu: *A Román Kommunista Párt – a román nép forradalmi és demokratikus harcának, a romániai munkás- és szocialista hagyományoknak a folytatója*. Előadói beszéd a Román Kommunista Párt megalakításának 45. évfordulója alkalmából tartott ünnepi gyűlésen – 1966. május 7. In: România pe drumul

desăvârșirii construcției socialiste, idézett kiadás (lásd a 63. sz. jegyzetben) 359–360. old.

70 A társadalom homogenizálása szintagmát Ceaușescu először 1969 augusztusában használta az RKP X. Kongresszusán előterjesztett Jelentésében, a szocialista állam szerepéről és megváltozott funkcióiról értekezve: „Kétségtelen, hogy a kizsákmányoló osztályok felszámolása után, a szocialista társadalom homogenizálási folyamata kibontakozásának megfelelően változik az állam szerepe, módosulnak tevékenységi formái. (N. Ceaușescu: *A Român Kommunistă Párt Központi Bizottságának jelentése az RKP tevékenységéről a IX. kongresszus és a X. kongresszus közötti időszakban és a párt jövőbeli feladatairól – 1969. augusztus 6.* In: N. Ceaușescu: *România pe drumul societății socialiste multilaterale dezvoltate* (= Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének útján), Politikai Kiadó, Bukarest, 1970, 297. old. Román nyelven.) – A homogén társadalom képét egyébként Ceaușescu már közel egy évvel korábban, 1968 októberében felvázolta azon a KB plénumon, amelyen a nemzeti-ségi (magyar és német) dolgozók tanácsainak és a szocialista egységfrontnak a létrehozását határozták el. A beszéd címe a lényegét is megmutatja: „Előadói beszéd egyes szervezeti intézkedésekről a dolgozó nép erkölcsi-politikai egységének, a román dolgozók és az együttlakó nemzetiségek dolgozói közötti testvériségnek, szocialista nemzetünk összeforrottságának további erősítéséért.” Elhangzott az RKP KB 1968. október 24–25-i plenáris ülésén. (N. Ceaușescu: *România a szocialista építés kiteljesítése útján*, 3. köt., Politikai Könyvkiadó, Bukarest 1969, 615–616. old. Az idézett oldalak a román nyelvű kiadásban találhatóak.) – Mára már világos az államhatalom szerepe a homogenizálási folyamatban: ellenőrző, nyilvántartó és kényszeralkalmazási funkciók, a lehető legszélesebb értelemben tekintett végrehajtói kompetencia. A homogenizálás ugyanis szerves alkotó-eleme az egész társadalom működését szabályozó egységes és szigorúan központosított népgazdasági tervnek.

71 Román eredetiben: „Avînd în vedere, că în România există naționalități conlocuitoare, este evident, că în condițiile dezvoltării națiunii socialiste, se vor menține și păstra multă vreme și caracterele distinctive ale naționalităților. Dar totodată trebuie să luăm în considerare procesul istoric de apropiere, care are loc și care se va

accentua și mai mult în viitor. În legătură cu aceasta trebuie să avem permanent în vedere necesitatea de a acționa neabătut pentru asigurarea deplinei egalități în drepturi între toți oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, pentru realizarea unei omogenizări tot mai pronunțate a societății, atât cu caracter social, cât și național, pe calea făuririi unei orînduiri unice comuniste.” Ceaușescu Nicolae: *Raport la conferința națională a PCR. 19–21 iulie 1972*. Editura politică, București 1972. Cap V. Dezvoltarea națiunii socialiste, politica națională marxist-leninistă a partidului nostru (pag. 91–102.).

- 72 1986-tól egyes publikációkban bizonyos argumentációs kényszerűségből az „együttélő nemzetiség” terminus újra megjelenik, miközben más, egyidejű publikációk szerzői továbbra is következetesen tartózkodnak a használatától. A régi terminus sporadikus használata csupán taktikai engedménynek tűnik. (Lásd a 64. sz. jegyzetet is.)
- 73 Élenjárnak e tekintetben: – A *Săptămîna* (a Hét) című hetilap, melyet a román emigráció nagyrésze is a Securitate lapjának és szócsövének tekint. Itt van állandó rovata a többek között a hírhedten antiszemita Corneliu Vadim Tudornak. (Főszerkesztő: Eugen Barbu, plágiumbotrányba keveredett prózaíró, a párt Központi Bizottságának tagja.) – A *Flacăra* (a Láng) című hetilap, mely a hetvenes-nyolcvanas évek ultranacionalista, művészileg silány, Cenaclul Flacăra elnevezésű (tízezreket, főleg fiatalokat megmozgató, gyakorta botrányba fulladó) tömegrendezvényeit patronálta. (Főszerkesztő: Adrian Păunescu, a szociális és nacionalista demagógiája révén népszerűvé lett költő, aki később hatalmi harcba keveredett és megbukott.) – E két laphoz később zárkózott fel a *Scînteia Tineretului* (Ifjúsági Szikra), a KISZ központi napilapja, illetve ennek vasárnapi melléklete. (E lap az államfő fiának, Nicu Ceaușescu KISZ-főtitkárnak és ifjúsági miniszternek a hitbizománya. Ő egyébként mára már megvált előző tisztségeitől, s jelenleg a RKP Szeben megyei első titkára.)
- 74 A legnagyobb feltűnést keltő kiadványok: 1. Lăncrănjan Ion: *Cuvînt despre Transilvania*. („Beszéd Erdélyről” vagy „Ige Erdélyről”) Editura Sport-Turism, București 1982, 192 lap. (Publicisztika) A kötet címadó írásával, a hírhedtté vált magyargyalázó pamflettel (121–188.) alább bővebben foglalkozunk. – 2. Bodea, Gh. I. és

Suciu, V. T.: *Moisei*, Editura Revistei Vatra, Tîrgu-Mures, 1982. 230 lap. (Dokumentumkötet harminc, szökésben lévő román nemzetiségű munkaszolgálatosnak magyar tábori csendőrök által való felkoncolásáról 1944 őszén Moisei (Mojszén) község határában.) – 3. Zaharia, Romulus: *Ademenirea* (Az átitás) Editura Dacia, Cluj-Napoca 1983. 492 lap. (Kulcsregény Kolozsvár 1944 ősztől kezdődő és az ötvenes évekig terjedő politikai életének eseményeiről, valóságos, fiktív és valóságos névvel felruházott fiktív szereplőkkel.) – 4. Pascu, Ștefan (akadémikus, a nacionalista román történész-irányzat egyik feje): a/ *Ce este Transilvania?* – Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești, b/ *Was ist Siebenbürgen?* – Siebenbürgen in Rahmen der rumänischen Kultur. Editura Dacia, Cluj-Napoca 1983. 416. lap. (Két nyelven egy kötetben.) c/ *Mit jelent Erdély?* – az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében. Kriterion könyvkiadó. Bukarest 1984. 260. lap. (Történelmi esszé.) – 5. Ceaușescu, Ilie, general locotenent, dr.: *Transilvania străvechi pamînt românesc* (Erdély ősi román föld) Editura militară, București 1984. 144 lap + 24 nagyformátumú színes térkép. (Történelmi dokumentum). – 6. Fatu, Minai, conf. univ. doctor in istorie: a/ *Biserica romaneasca din nord-vestul tarii sub ocupația horthysta 1940–1944*. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române. Timișoara 1985. 260 lap. b/ *Az ország észak-nyugati részének román egyháza a horthysta megszállás alatt 1940–1944*. A Román Ortodox Egyház Biblia és Missziós Intézetének kiadója. Bukarest, 1986. 260 lap. (Dokumentum kötet.) – 7. Fătu M. és Mușat M.: *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României*. Septembrie 1940 – octombrie 1944 (Horthy-fasiszta terror Északnyugat-Romániában, 1940 szeptember – 1944 október.) Editura politică, București 1985. 340 lap. – Az 5., 6. és 7. címek szerzőivel kapcsolatban a következő pikantériákra hívjuk fel a figyelmet: a/ Az 5. cím szerzője, Dr. Ceaușescu Ilie tábornok az államfő öccse. b/ A Román Ortodox Egyház égisze alatt megjelent 6. cím és a Politikai Kiadónál (tkp. a párt kiadójánál) megjelent 7. cím közös szerzője Mihai Fătu a Párttörténeti Intézet munkatársa, mely körülmény arról vall, hogy a nacionalizmus kérdésében jól szót ért egymással a görög-keleti román egyház és az ateizmus elvi alapján álló Román Kommunista Párt.)

- 75 Például: 1. Ion Lăncrănjan interjúja megjelenés előtt álló kötete (Cuvînt despre Transilvania) tartalmáról, céljáról, fontosságáról a KISZ központi lapja, a Scînteia Tineretului 1982. április 11-i száma vasárnapi irodalmi mellékletében (a kötet e lapszám megjelenése után néhány nappal jelent meg a könyvpiacra). 2. Kerekasztal beszélgetés *A Horthy-fasiszta terror Északnyugat-Romániában* c. kötetéről két nagy formátumú újságoldal terjedelemben a Luceafărul – a Román írószövetség hetilapja – 1986. június 21-i számában.
- 75/a Ion Lăncrănjan könyvének megjelentetése miatt Szöcs Géza költő és Marius Tabacu zongoratanár tiltakozó beadványt intézett a román pártvezetéshez. (1982 július.) Tíz kolozsvári értelmiségi aláírásával csatlakozott a beadványhoz. Szöcs Gézát 1982 augusztusában elbocsátották állásából. (A beadvánnyal kapcsolatban lásd: Ellenpontok, 7. szám, valamint Szöcs Géza: Az uniformis látogatása, New York, 1986, 150. old.) Beadványban tiltakozott Lăncrănjan könyve ellen több marosvásárhelyi magyar író is.
- 75 A mai hivatalos értékelés szerint Erdély Romániához való csatolása egyáltalán nem a különböző tárgyalások, hatalmi paktumok és nemzetközi szerződések eredménye, hanem a román nép „évszázados küzdelmeinek” a gyümölcse, amelyeket a „társadalmi és nemzeti szabadságért és függetlenségért” vívott az idegen elnyomókkal. (N. Ceaușescu: *Előadói beszéd az új ember, a romániai sokoldalúan fejlett szocialista társadalom és kommunizmus tudatos és hűséges építője kialakításáért folyó politikai-ideológiai és kulturális-nevelő tevékenységről*. Elhangzott a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusán – 1976. június 2. In: *Congresul educației politice și al culturii socialiste 2–4 iunie 1976*, Politikai Kiadó, Bukarest, 1976, 24. old. Román nyelven.) – Nem nehéz a fentebb idézett alapállásban felfedezni egyrészt a román nacionalizmusnak azt a hagyományos vonulatát, mely az „egyedül vagyunk”, a „mindenki ellenünk van” összefüggésében látja a világot, s mely az idegengyűlölő szövegekből könnyen csap át a legszélsőségesebb magatartásba, – másrészt pedig az 1965 után uralkodóvá vált ideológia hasonló kiindulópontjának a lényegét. Mint látható, az ideológiát történetileg legitimáló hivatalos állampolitika rangjára emelt elmélet 1976-ban, a politikai nevelés és szocialista kultúra első kongresszusán pártfő-

titkári kinyilatkoztatás által nyerte el végső formáját. Íme, a témához tartozó másik államfői értékelés – jellemző módon a nemzetiségi dolgozók ülésén: „Meg kell érteni, hogy a jelenlegi nemzetközi körülmények között, amikor számos reakciós kör ismét felemeli a revansizmus zászlaját, annak a mindennemű vitatása, hogyan oldották meg a határok kérdését az első vagy a második világháború után, tulajdonképpen annyit jelent mint akarva-akaratlanul szövetkezni a revansista, irredentista körökkel, azokkal akik veszélybe sodorhatják az európai népek békéjét és biztonságát.” Előre 1984. december 29., 11 536. szám, 3. old.

- 77 Száraz György vitairata a Valóság 1982/9. számában jelent meg *Egy különös könyvről* címmel, majd külön kötetben, azonos cím alatt a Magvető Gyorsuló Idő sorozatában (1983). Lăncrănjan viszontválasza *În așteptare* címmel (Várakozásban) a *Vocația constructivă* (Építő hivatás) című kötet – Bukarest, 1983 – 185–201. oldalain jelent meg. Ugyanabban a kötetben, a 98–118. oldalakon válaszolt Lăncrănjan Köteles Pálnak a Tiszatáj 1982/2. számában megjelent kritikai írására. (Răstălmăcire după răstălmăcire = Ferdítés ferdítés hátán).
- 78 1986 nyarán Bukarestben kötetben adták ki a nacionalista történészeknek a román sajtóban 1984-től megjelent válogatott polémikus publicisztikai írásait. A 384 lap terjedelmű kötet 26 közleményt tartalmaz (Jocul periculos al falsificării istoriei – A történelemhamisítás veszedelmes játéka – Szerk.: Ștefan Pascu és Ștefan Ștefănescu. Editura Științifică și Enciclopedică București, 1986.) Alább e kötet magyar tárgyú vitairataiból válogatunk: 1) *Giurescu, D. C.* és *Savu, Al. Gh.*: Kritika... pe poziții elogioase față de un trecut condamnat de istorie. (A Kritika... a történelem által elítélt múltat dicsőíti) Magazin Istoric 1985/3, (Támadás a Kritika c. budapesti folyóirat ellen, az 1984/9 számban leközölt Bibó-dokumentum miatt. A cikk Bibó Istvánt a revans és a határrevízió horthysta ideológusának minősíti, egyebek közt azért mert megállapítja, hogy Trianon nem vette figyelembe az etnikai határokat.) 2) *Lustig, Oliver*: Excepție, da a fost excepție (Kivétel volt, igen kivétel volt) România literară 1985. november 17. (E. Fehér Pált, a Népszabadság 1985. július 10. számában közölt cikke kapcsán kioktatja: sehol oly készségesen nem hajtották végre a zsidók deportálását, mint Magyarországon.) 3) *Ștefănescu, Șt.* és *Petreanu, M.*

Revizionisti și șovinisti unguri din nou la lucru. (A magyar revizionisták és sovinszták újra munkában) România literară 1985. december 5. (A szerzők egy spanyol nyelvű idegenforgalmi lapban megjelent, az erdélyi fejedelemségről – 1541–1687 – szóló rövid népszerűsítő cikkeken – *Ruffy Péter: Független Erdély. Hungria 1985/3* – számon kérik mindazt, amit a román történetírás e tárgyban fontosnak tart, a dáció-román kontinuitástól a helységnevek román megnevezéséig – a vitatott cikknél kétszer akkora terjedelemben.) 4) *Botoran, C. és Calafeteanu, I.*: Idei revizionista găzduite într-o publicație a Academiei de științe din Ungaria (Revizionista eszmék a MTA egy kiadványában) Contemporanul 1985 december 6. (Az MTA kiadásában megjelent, Ránki György szerkesztette Hungarian History – World History c. gyűjteményes kötetben megjelent Gosztonyi Péter: A magyar hadsereg a második világháborúban c. tanulmánya. A cikk szerzői ezért támadják az MTA-t. A fővád: kiadványában teret biztosít az „’56-os ellenforradalmár emigráns” Gosztonyinak, hogy sértegesse a román népet.) 5) *Cristian, V., Deac, Aug., Edroiu, N.*: Jocul periculos al falsificării istoriei (A történelemhamisítás veszedelmes játéka) Contemporanul 1985 december 27. (A szerzők erőteljes minősítésekkel bélyegzik meg egy Budapesten, 1984-ben a középiskolák számára kiadott Történelmi Atlasz szerzőit, amiért munkájukban nem a dáció-román kontinuitás elméletét érvényesítik, ebből az alkalomból újra előadják – 12 lap terjedelemben – a román nacionalista historiográfia ide vonatkozó mondanivalóját.) 6) *Constantiniu, Florin*: „Rectificarea” istoriei, sau rectificarea frontierelor? (A történelem „helyesbítése”, avagy az országhatárok kiigazítása?) România literară 1986 január 16. (Balogh Sándor: A magyar kérdés a párizsi béketárgyalásokon – 1946 – c. tanulmányából – in *Külpolitika 1985/4.* – a szerző azt olvassa ki, hogy „Magyarországon újra a határok kérdését fessegetik” és ezt „veri vissza” közel egy ívnyi terjedelemben.) 7) *Coja, I., Diaconescu, M., Rusu, V., Tepelea, G., Ungheanu, M., Ungureanu, V. M.*: Originea românească a ceangăilor. Argumentele limbii române. (A csángók román eredete. A román nyelv argumentumai.) Kerekasztal beszélgetés. Luceafărul 1986. február 15. (A kerekasztal résztvevői támadják az elterjedt „magyar hamisításokat”. Szerintük a csángók a székelyek között elmagyarosodott és katolizált erdélyi származású románok, akik a XVIII.

században Moldvában telepedtek le.) 8) *Pascu, Ștefan*: Răstălmăciri și falsificări ale istoriei (A történelem kiforgatása és meghamisítása) Magazin Istoric 1986/3. (Pascu Mit jelent Erdély c. könyvéről Székelyhidi Ágoston aláírással kritika jelent meg a debreceni Alföld 1985/9. számában. A megbírált szerző e cikkében visszautasítja a bírálatot, bírálóját pedig a történelem kiforgatójának és meghamisítójának nevezi. Ezt annál könnyebben megteheti – és ez az előbbi cikkekre is érvényes –, minthogy olvasói a másik fél érveit úgyszem ismerhetik meg, azokhoz a kiadványokhoz nem juthatnak hozzá.) Fenti sorozat 1. számú címéhez (Giurescu-Savu-cikk) pontosítás kívánkozik. A kötetben feltüntetett megjelenés (Magazin Istoric 1985/3.) már második közlése a cikknek, amely eredetileg a România literară 1984. december 20-i számában jelent meg, ugyanezzel a címmel, de a cím után egy római kettes utal egy másik, korábbi cikkre is. S valóban, két héttel korábban, a lap 1984. december 6-i számában, más szerzőktől bár (Constantiniu, Fl., Ionescu, M.), de ugynezen cím alatt egy másik cikk is megjelent már, amit a kötet szerkesztői kihagytak gyűjteményükből. Erre jó okuk volt. A cikk ugyanis azon háborodott fel, hogy a Kritika „Horthy-fasiszta hadügyminiszterét” népszerűsíti.) A lap 1984/8. száma Nagybacsoni Nagy Vilmosnak Horthyhoz intézett levelét közölte, amelyben tájékoztatta a kormányzót honvédelmi miniszteri tárcájáról való lemondása okairól és hátteréről.) A román lap támadásra válaszként a Kritika 1985/3. száma fakszimilében közölte Petru Grozanak Nagybacsoni Nagy Vilmoshoz intézett (a RNK államelnöksége fejléces papírján írt) 1957. dec. 27. keltezésű levelét, amelynek szövege a szilárd jellemű igaz humanista és antifasiszta Nagy Vilmos erkölcsi bizonyítványával ér fel. Ez készíthette arra a kötet szerkesztőit, hogy lemondjanak e cikk újraközléséről, az iker-cikket pedig leválasszák és a lehetőség szerint eltávolítsák tőle.

- 79 A város román jellegét demonstrálandó a nyolcvanas évek elején a főtéren felállították Vitéz Mihály vajdának (aki a román nacionalizmus legfőbb szimbolikus alakja) lovaszobrát. 1984 májusában egy Vaszi János nevű tizenéves magyar fiú e szobor talapzatán egy csomagot talált, amit magához vett. A csomag néhány perc múlva a kezében felrobbant és halálát okozta. A robbanás időpontja és a következmények a cui prodest elv alapján azt valószínűsí-

tik, hogy állambiztonsági provokációról van szó. 1. A csomag-bombát a talapzat hátsó peremére helyezték, ahol a robbanás csak minimálisan károsította volna a szobrot: megsérült volna a ló farka; 2. Akár merénylő, akár provokátor a bombát csak az éji sötétben helyezhette el feltűnés nélkül. Akkor pedig egy merénylő nem időzít úgy, hogy a bomba felrobbanása előtt világos nappal még hosszú órákon át felfedezhető legyen. Annál inkább a provokátor, akinek sokkal inkább lehet célja a déli forgalmas téren pánikot kelteni és demonstrálni.

- 80 A „székely himnusz” nem himnusz, hanem műdal, melynek sablonos dallama – mint minden zene – önmagában politikailag semleges. Szövege a pusztuló maroknyi székely nehéz életéről szól és jobb sorsért, megmaradásért való fohással végződik. Előfordul még a szövegben Csaba királyfi neve is, aki legendás alakja a székely mitológiának. A szöveg nem tartalmaz más népeknek címzett sértő vagy bántó szavakat.
- 81 Erdélyi Árpád – Thegzes András: *A romániai magyar értelmiség jelenéről – jövőjéért*, in: Beszélő, Budapest 1984, 10-es szám, 14–29. old. Angolul: Hungarian Human Right Foundation, New York 1984. különkiadás.
- 82 A (Magyar, ill. Német) Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa a RKP KB mellett működő „konzultatív szerv”. Tehát nincs döntési joga és nem is konzultálnak vele, a kirakat számára hozták létre. Kinevezett elnöke a pártnomenklatura mindenkori legszolgalelkűbb nem-román (magyar) származású tagja. A Tanácsnak nincs állandó tagsága. Mindig azok a tagjai, akiket éppen meghívnak az „értekezlet”-nek nevezett esetlegesen összehívott tömeggyűlésre, amely mindig a pártpolitika soron levő szükségletei szolgálatában áll. Ilyen értekezleteket teljesen esetlegesen, rendszerint sokéves időközönként szoktak megrendezni.
- 83 Nicolae Ceaușescu záróbeszéde a Magyar és Német Nemzetiségi Dolgozók Tanácsa értekezleteinek összevont gyűlésén. Előre, Bukarest 1978. március 17.
- 84 Az előírások szerint a fiatal diplomás az így elfoglalt tanári poszton legkevesebb három iskolaévet köteles szolgálni, amikor véglegesítő vizsgára jelentkezhet. E vizsga sikeres letétele után jogában áll munkahelyet változtatni. Ehhez azonban megint csak nem elegendő, hogy talál valahol számára megfelelőbb szabad (helyettesítővel betöltött vagy túlórákkal fedezett) katedrát. Ilyen helyre csak

akkor pályázhat ha a posztot „versenyvizsgára” meghirdetik. Versenyvizsgára a megyei tanügyi hatóság rendszerint csak akkor ír ki valamely posztot ha van rá saját preferált jelöltje, aki ilyen esetben mindig meg is nyeri a versenyvizsgát. Egy ilyen állásváltoztatáshoz tehát összeköttetés, protekció kell, enélkül a tanárnak gyakorlatilag alig van módja arra, hogy első munkahelyétől megszabaduljon, hacsak rá nem szánja magát, hogy kilép a tanügyből.

85 Az ide vonatkozó jogszabály az 54/1975. államtanácsi rendelet a felsőoktatási intézmények nappali tagozatainak végzetek termelésbe való kihelyezéséről (megjelent a Hivatalos Közlöny – Buletinul Oficial 1975. május 30-i, 50. számában.) Ennek alapján a végzett hallgatók elhelyezése (kihelyezése) a különböző munkahelyekre központilag meghatározott és vezényelt rendszerben történik kötelező érvénnyel. Akár az érintett akarata ellenére, ami viszont, mint láttuk súlyos következményekkel jár az esetleg ellenszegülőre, ellenszegülőkre. – A kihelyezettek a rendelet mellékletében, tevékenységi területenként meghatározott időt kötelesek eltölteni, a legtöbb esetben 3 évet. Az utólagos munkahely és/vagy lakhelyváltoztatást számos egyéb, nem kevésbé rugalmatlan jogszabály nehezíti. Elsősorban a diplomások esetében. – Magas összeköttetésekkel és pénzzel persze jobban lehet mozogni. Ma már azonban ez is kevés ha a manővernek a párt „nemzetiségi politikáját” keresztező, mondjuk ki nyíltan: magyar vonatkozásai vannak (magyar az érintett, magyar a szóban forgó vidék vagy helység stb.).

86 Adalék a romániai magyar könyvkiadás mai helyzetének, másként a nemzetiségi könyvkiadásban érvényesített homogenizációs politikának a megértéséhez: a Kriterion könyvkiadó 1986-os tervéből előbb az 1987. évi tervbe tették át, majd 1987 elején végleg törölték a következő címetek: Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*. Magyar Klasszikusok sorozat, *Benedek Elek irodalmi levelezése III. kötet*, Demény István Pál: *Folklór-tanulmányok* (20 ív), *Torockói varrottas-album*, Csergő Bálint: *Udvarhelyi fafaragás*, a TÉKA sorozatból négy kötet, köztük egy Brehm-válogatás, a KKK (Kriterion Kiskalauz) – sorozatból (népszerű hobby-könyvek népszerű sorozata): *Fényképezők könyve*, *Ókori érmék*, *Kerékpározók könyve*, *Akvarisztika*, *Elektronika*, *Elektrotechnika*, *Műszaki szótár*, továbbá teljesen törölték a Művészeti Kis-

monográfia sorozatot, – mindezek helyett román szerzőknek (Fănuș, Neagu, Ion Marin Sadoveanu, Mihai Sadoveanu, Victor Ion Popa, D. R. Popescu, Demian Stănoiu, valamint Ion Slavici két művének) újrakiadását rendelték el, csupa olyan könyvet, amely az utóbbi 2–4 év során már megjelent, mégpedig olyan nagy példányszámban, hogy azóta is könyvesboltok polcain porosodik. A témához tartozik, hogy a Technikai Kiadó gondozásában elkészült a *Román–Magyar Technikai Nagyszótár*, amelyből előzetes tájékozódás szerint Magyarország nagyobb példányszámot szándékozott átvenni. Amikor a kötet már kiszedve, nyomásra készen állt, ismeretlen okból elmaradt a formális ajánlat a román fél részéről Magyarországnak. Hazai szükségletre viszont csak 1000 példányt engedélyeztek. Erre a kiadó lemondott a kiszedett kötet kinyomtatásáról, és szétdobta a szedést, mert – úgymond – így még mindig kisebb a ráfizetés.

- 87 Romániából persze a románok is tömegesen menekülnek, hasonló, de nem azonos okokból. Ceaușescu önkényuralma a románok számára is anyagi, szellemi és erkölcsi romlást hozott. De, nem ugyanazt és más szándékkal. Az nem vitás, hogy a zsarnokság bukása, egy reális és tartós demokrácia megvalósítása minden tisztességes szándékú román állampolgárnak közös ügye, nemzeti hovatartozására való tekintet nélkül. Ebből azonban nem következik a Szabad Európa Rádió román szerkesztőségének kedvenc tétele, miszerint Ceaușescu zsarnoksága a románokat is ugyanúgy nyomja el, mint a magyarokat, csak a magyarok ezt nemzeti elnyomásnak érzékelik. Eszerint nemzeti elnyomás Romániában nem is volna, az egész csupán érzéki csalódás. Sajátos demagógiája ez a román nacionalista emigrációnak. Elhárítási kísérlete azon axiómának, hogy Romániában (nem csak Romániában) a demokrácia próbaköve a nemzeti kérdés demokratikus megoldása.
- 88 358/1948. évi dekrétum a volt görög-katolikus egyház jogi helyzetének a megállapításáról.
- 89 6/1969 Buletinul Oficial 15. martie 1969. U./33. *Lege privind Statutul personalului didactic din RSR*. Capitolul II. Secțiunea 1. (Condițiile pentru ocuparea funcțiilor didactice) Articolul 9./j. – „La școlile sau secțiile în care predarea se face în limbi ale naționalităților conlocuitoare, personalul didactic de predare și personalul didactic

ajutător trebuie să cunoască limba în care se face predarea.”

- 90 Lásd: *Nemzetiségi oktatás Románia Szocialista Köztársaságban*. Szerkesztette a Nevelési és Oktatásügyi Minisztérium Nemzetiségi Irodájának a munkaközössége (Marin Gaspar, Gergely László, Nicolaus Kleininger, Murvai László és Sorin Teodorescu). Román nyelvről fordította Bántó István., Editura didactica si pedagogica, București, 1982, 86. oldal. (A 216 oldalas kötet belső címlapján a következő megjegyzés olvasható: Megjelenik román, magyar, német, angol, francia és orosz nyelven. Ebből nyilvánvaló, hogy e könyv propagandakiadvány.)
- 91 I. m., 206–216. oldalakon „Óraterv a nemzetiségi tan nyelvű elemei (I–IV. osztályok), gimnáziumi (V–VIII. osztályok) és líceumi (IX–XII. osztályok) oktatás számára” című fejezetben találhatók a különböző tantervtáblázatok az egyes tantárgyak oktatási nyelvének feltüntetésével, melyekből kiderül, hogy a nemzetiségi oktatási nyelvű iskolákban a rendelkezések „csak” a következő tantárgyak román nyelven való oktatását írják elő: 1. román nyelv és irodalom: 2. Románia történelme: 3. Románia földrajza: 4. Honvédelmi előkészítő és 5. ipari munkaszervezés és gazdaságügyi törvények (ez utóbbi ipari profilú líceumok számára).
- 92 Hogy mozgásteret, manőverezési lehetősége saját portáján belül is mennyire leszűkült, arra igen beszédes példa azon felszólalók szálmalasan sivár névsora, akiket a Nemzetiségi Dolgozók Tanácsának az Erdély Története ellen tiltakozó gyűlésén fel tudott vonultatni. Ezek zömmel kiszolgáltatott üzemi vezetők, meg szövetkezeti elnök-félek, akiknek a KB agitprop osztályán megírt szövegeket kellett felolvasniok, mint a magukét. Továbbá pártaktivisták, pártfőiskolai oktatók, szerkesztői és egyéb polgári státuszokba bujtatott belügyi tiszték, akiknek nevével a magyar olvasó addig nem találkozott, és végül két főszerkesztő, két notorius renegát (a harmadik ugyanazon kategóriából nem szólt fel), sőt, hiányzott a gyűlésről betegségre hivatkozva több olyan, aki eddig minden szolgálatra kész volt, most pedig nem. Továbbá; nem szólt fel Bálint Ferenc sem, a szászrégeni sörgyár párttitkára, régi párttag, aki február 28-án, miközben kizuhant egy bukaresti tömbház nyolcadik emeletéről – „infarktusban meghalt”. A kormányzat elbizonytalanodására jellemző,

a március 25-ére Csíkszeredában kitűzött „antirevizionista tömegdemonstáció” hirtelen visszavonása is.
93 Németh László: Magyarok Romániában. Tanú 1935.174.